

UiO • Universitetet i Oslo

Likhet for loven?

*Kjønn som faktor under rettsoppgjøret
1945-1955.*

Ingvild Eide Røyneberg

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie (IAKH)

UNIVERSITETET I OSLO

VÅREN 2020

Likhet for loven?

Kjønn som faktor under rettsoppgjøret 1945-1955.

Copyright Ingvild Eide Røyneberg

2020

Likhet for loven? Kjønn som faktor under rettsoppgjøret 1945-1955.

Ingvild Eide Røyneberg

<http://www.duo.uio.no>

Forord

Med denne masteroppgaven takker jeg av etter fem år på lektorprogrammet ved Universitetet i Oslo. Arbeidet med studien har vært spennende, lærerikt og utfordrende på samme tid.

Utbruddet av koronaviruset, med stenging av lesesaler og bibliotek, har preget skriveprosessen i stor grad. Jeg vil takke alle som har vært involvert i prosjektet. Først og fremst takk til veileder Ellen Cathrine Lund for gode råd og stødig veiledning. En stor takk må også rettes til familien min for støttende ord og hjelp med korrekturlesing, og til mine medstudenter for alle hyggelige avbrekk og lunsjpauser.

Takk!

Oslo, juni 2020

Ingvild Eide Røyneberg

Sammendrag

Denne studien omhandler rettsoppgjøret mot NS-medlemmer etter andre verdenskrig. Ved å analysere og sammenligne straffeutmålingen og saksbehandlingen til 160 mannlige og kvinnelige NS-medlemmer fra fire NS-lag: Trysil, Kristiansand, Haugesund og Verdal, har jeg undersøkt om kjønn hadde innvirkning under rettsoppgjøret. Min analyse viser at straffeutmålingen og saksbehandlingen i stor grad speilet datidens kjønnsorden, hvor menn var yrkesaktive og hadde formue, mens kvinner var husmødre og ble forsørget av ektemannen. Dette faktum slo hardt ut for både menn og kvinner, men på forskjellig måte. Flere av straffereaksjonene under rettsoppgjøret ble bestemt ut fra den tiltaltes økonomiske situasjon og yrkesaktivitet. Gitt datidens kjønnsorden, slo *straffereaksjonene* hardere ut for menn enn for kvinner. Min studie indikerer imidlertid at kvinnene ble hardere straffet enn menn hvis de hadde brutt med datidens *kjønnsforventninger*. Kvinner som brøt med kjønnsordenen, for eksempel ved å være yrkesaktive eller ha lederstillinger, ble dømt strengere enn menn med samme tiltale. Kvinnene ble også vurdert i skjerpene retning av domstolene hvis de hadde brutt med datidens seksualnormer ved å ha et forhold til tyske soldater, til tross for at dette ikke var ulovlig. Denne studien bidrar til å utfordre den rådende oppfatningen om at rettsvesenet ikke lot seg påvirke av opinionens holdninger til tyskerjentene, og at rettsoppgjøret ble gjennomført etter prinsippet om likhet for loven.

Innholdsfortegnelse

INNLEDNING	1
TIDLIGERE FORSKNING OG UTDYPING AV PROBLEMSTILLINGEN.....	2
FORSKNINGSDEBATT	3
AVGRENSNING	4
KILDER	5
TEORI.....	6
METODE.....	8
KAPITTEL 1. UTFALLET AV SAKEN.....	9
FORELEGG OG DOMFELLEELSE	9
PÅTALEUNNLATELSE OG HENLEGGELSE	10
KAPITTEL 2. RETTIGHETSTAP	11
STEMMERETT OG RETT TIL MILITÆRTJENESTE	12
ANTALL OG TYPE RETTIGHETSTAP.....	13
KAPITTEL 3. ØKONOMISK STRAFF	15
DE ØKONOMISKE STRAFFEREAKSJONENE	15
<i>Bøter.....</i>	<i>15</i>
<i>Betydningen av formue: Inndragning, erstatning, saksomkostninger og største straff.....</i>	<i>17</i>
<i>Kjønn som bakenforliggende fellestrekk.....</i>	<i>18</i>
GEOGRAFISKE FORSKJELLER I BRUK AV ØKONOMISK STRAFF.....	19
EKTESKAP OG FORSØRGERANSVAR	20
<i>Betydningen av forsørgeransvaret .....</i>	<i>21</i>
DE SOM SLAPP ØKONOMISK STRAFF.....	23
KAPITTEL 4. FRIHETSSTRAFF.....	24
ANTALL STRAFFEDØMTE OG FRIHETSSTRAFFENS LENGDE.....	24
TYPE FRIHETSSTRAFF.....	25
KAPITTEL 5. I SKJERPENDE OG FORMILDENDE RETNING	27
MOMENTER I SKJERPENDE RETNING	27
<i>Vurdering av den tiltaltes karakter .....</i>	<i>27</i>
<i>Vurdering av den tiltaltes ideologi.....</i>	<i>28</i>
MOMENTER I FORMILDENDE RETNING	29
<i>Påvirkning fra andre: Oppvekst og agitasjon.....</i>	<i>30</i>
KAPITTEL 6. LIK TILTALE, LIK STRAFF?.....	32
TILFELLE 1: PASSIVE NS-MEDLEMMER	32
TILFELLE 2: LAGLEDERE I NS-SÆRORGANISASJON	33
<i>Lovgrunnlag og straffeutmåling.....</i>	<i>33</i>
<i>Forskjell i alvorlighetsgrad?.....</i>	<i>34</i>
<i>Flere rettighetstap til kvinnen .....</i>	<i>35</i>
TILFELLE 3: ARBEID FOR SIPO	36
<i>Kvinnen strengere dømt enn mannen?.....</i>	<i>36</i>
<i>Flere rettighetstap til kvinnen .....</i>	<i>37</i>
TILFELLE 4: TJENESTE VED FRONTEN	38
<i>Mannen strengere dømt enn kvinnen? .....</i>	<i>38</i>
LIK TILTALE, LIK STRAFF?	39
KAPITTEL 7. LIKEVERDIG BEHANDLING?	40
KJØNNBESTEMT ETTERFORSKNING OG RETTERGANG?.....	40
OMTALEN AV DE TILTALTE I KRISTIANSAND	43
RETTSOPPGJØRETS UFORTJENTE ETTERMÆLE?.....	43
AVSLUTNING.....	45

EPILOG: STUDIENS RELEVANS FOR UNDERVISNING I SKOLEN.....	47
LÆRE OM UTVIKLINGEN AV DEMOKRATIET I NORGE.....	47
<i>Hvordan rettsoppgjøret utfordret demokratiet.....</i>	47
<i>Demokratiske dilemmaer .....</i>	48
<i>Overgangsoppgjør i et større perspektiv.....</i>	49
UTVIKLE HISTORISK EMPATI.....	49
KILDEKRITIKK OG ULIKE FREMSTILLINGER AV RETTSOPPGJØRET.....	50
UNDERVISNINGSSOPPLEGG OM RETTSOPPGJØRET	50
KILDER.....	53
RIKSARKIVET I OSLO, LANDSSVIKARKIVET.....	53
LITTERATURLISTE	58
VEDLEGG	63
TABELL 1.1. SAMLET OVERSIKT OVER UTFALLET AV LANDSSVIKSAKENE I DE UTVALGTE OMRÅDENE (TRYSIL, KRISTIANSAND, HAUGESUND OG VERDAL).....	63
TABELL 1.2. UTFALLET AV LANDSSVIKSAKENE I TRYSIL.	63
TABELL 1.3. UTFALLET AV LANDSSVIKSAKENE I KRISTIANSAND.....	63
TABELL 1.4. UTFALLET AV LANDSSVIKSAKENE I HAUGESUND.	63
TABELL 1.5. UTFALLET AV LANDSSVIKSAKENE I VERDAL.	64
TABELL 2.1. SAMLET OVERSIKT OVER RETTIGHETSTAP I DE UTVALGTE OMRÅDENE.	64
TABELL 2.2. RETTIGHETSTAP I TRYSIL.....	66
TABELL 2.3. RETTIGHETSTAP I KRISTIANSAND.	66
TABELL 2.4. RETTIGHETSTAP I HAUGESUND.	67
TABELL 2.5. RETTIGHETSTAP I VERDAL.	68
TABELL 3.1. SAMLET OVERSIKT OVER ØKONOMISK STRAFF I DE UTVALGTE OMRÅDENE.	69
TABELL 3.2. ØKONOMISK STRAFF I TRYSIL.	69
<i>Tabell 3.2a. Økonomisk straff til formuende i Trysil. ....</i>	69
<i>Tabell 3.2b. Økonomisk straff til uformuende i Trysil. ....</i>	70
TABELL 3.3. ØKONOMISK STRAFF I KRISTIANSAND.....	70
<i>Tabell 3.3a. Økonomisk straff til formuende i Kristiansand.....</i>	70
<i>Tabell 3.3b. Økonomisk straff til uformuende i Kristiansand.....</i>	70
TABELL 3.4. ØKONOMISK STRAFF I HAUGESUND.	71
<i>Tabell 3.4a. Økonomisk straff til formuende i Haugesund.....</i>	71
<i>Tabell 3.4b. Økonomisk straff til uformuende i Haugesund.....</i>	71
TABELL 3.5. ØKONOMISK STRAFF I VERDAL.	72
<i>Tabell 3.5a. Økonomisk straff til formuende i Verdal.....</i>	72
<i>Tabell 3.5b. Økonomisk straff til uformuende i Verdal.....</i>	72
TABELL 4.1. SAMLET OVERSIKT OVER FRIHETSSTRAFF I DE UTVALGTE OMRÅDENE.....	73
TABELL 4.2. FENGSELSSTRAFF I DE UTVALGTE OMRÅDENE.	73
TABELL 4.3. TVANGSARBEID I DE UTVALGTE OMRÅDENE.	73
GRAF 4.4. SAMLET OVERSIKT OVER LENGDE PÅ FENGSELSSTRAFF I UTVALGET.	74
GRAF 4.5. SAMLET OVERSIKT OVER LENGDE PÅ TVANGSARBEID I UTVALGET.....	74

Innledning

Med andre verdenskrigs slutt og frigjøringen av Norge den 8. mai 1945, startet den mest omfattende rettsprosessen i norsk historie – rettsoppgjøret etter krigen. Den desidert største gruppen av tiltalte var de norske medlemmene av det fascistiske partiet Nasjonal Samling (NS). I løpet av rettsoppgjørets periode fra 1945-1955, ble det ført sak mot hele 51.384 medlemmer av NS, under tiltale for landssvik. Av disse var 17.179 saker mot kvinner.¹ Med hjemmel i landssvikanordningen av 2. januar 1942, senere bekreftet av Stortinget i 1947 som lov om landssvik (landssvikloven), kunne man straffeforfølges for å ha vært medlem av NS etter den 8. april 1940.² Årsaken til tiltalen var NS' rolle som kollaboratør og statsbærende parti under okkupasjonen.³ Hvert enkelt NS-medlem skulle straffeforfølges, uavhengig om innmeldelsen var politisk motivert eller ikke.⁴ Straffeutmålingen varierte imidlertid i stor grad fra sak til sak, alt etter som hvilken posisjon medlemmene hadde hatt og hvilken type aktivitet medlemmene hadde utvist.⁵

Kvinnenes innmeldelse i NS har ofte blitt forklart med påvirkning og sosialt press fra ektemann eller familie.⁶ En alminnelig oppfatning har også vært at de meldte seg inn fordi de ikke visste bedre, eller at kvinnene ønsket seksuell omgang med tyskerne.⁷ Stemmer dette? Og påvirket denne oppfatningen saksbehandlingen til kvinnene?

Hva slags straffeutmåling fikk kvinner og menn? Hva ble vektlagt av påtale- og rettsmyndighetene i straffesakene? Omgang med tyskere var ikke i strid med norsk lov, men ble dette likevel tematisert i rettsoppgjøret? Og ble press fra familie sett på som formildende omstendigheter? I denne studien vil jeg ta for meg problemstillingen om hvorvidt *kjønn*, forstått som kulturelle og biologiske forventninger og egenskaper ved kvinner og menn, hadde innvirkning i saksbehandlingen og/eller i straffeutmålingen til NS-medlemmer under rettsoppgjøret. Perioden jeg tar for meg er 1945-1955, altså så lenge rettsoppgjøret pågikk.⁸

---

¹ Statistisk Sentralbyrå, *Statistikk over landssvik 1940-1945*, 15.

² Dahl, *En kort historie om rettsoppgjøret etter krigen*, 33.

³ Borge og Vaale, *Grunnlovens største prøve*, 13.

⁴ Dahl, *En kort historie om rettsoppgjøret etter krigen*, 33-34.

⁵ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 221.

⁶ Dahl m.fl., *Den norske nasjonalsosialismen*, 167; Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 53.

⁷ Nordberg, «Kvinner og Nasjonal Samling», 1.

⁸ Dahl, *En kort historie om rettsoppgjøret etter krigen*, 7.

Tidligere forskning og utdyping av problemstillingen

Problemstillingen min er ikke helt ny. Rettsoppjøret har vært gjenstand for forskning helt siden krigens slutt. I de senere årene har forskningen utviklet seg til å innlemme stadig nye tiltalegrupper og sider ved rettsoppjøret som tidligere har vært neglisjert. Til tross for en stor interesse omkring rettsoppjøret, har det blitt gjort påfallende lite empirisk forskning knyttet til rettsoppjøret mot kvinnelige NS-medlemmer og innvirkningen av kjønn. Et unntak er behandlingen av de såkalte «tyskertøsene», som det til gjengjeld har blitt forsket mye på, både nasjonalt og internasjonalt. Kjersti Brathagens hovedoppgave om oppjøret mot ledelsen i NS Kvinneorganisasjon (NKS), fra 2004, er så vidt meg bekjent det eneste bidraget som tar for seg kvinnelige NS-medlemmer og kjønnsfaktoren i rettsoppjøret.⁹ Brathagens studie omfatter rettergangen og domsavsigelsene til den politiske *ledelsen* i NKS, på nasjonalt og fylkesnivå, og sammenligner med menn i lignende stillinger i NS. I tillegg studerer hun oppjøret mot frontsøstre og kvinnelige angiverne. Kvinnelige NS-medlemmer som faller utenfor disse kategoriene er ikke behandlet i hovedoppgaven. Dette åpner for videre forskning. I min studie vil jeg undersøke mannlige og kvinnelige NS-medlemmer som *ikke* hadde øvre politiske lederroller i NS under okkupasjonen. Det er på dette punkt min studie bidrar med et nytt perspektiv på landssvikoppjøret. Med «øvre politiske lederroller», mener jeg lands- og fylkesledelsen.

I likhet med Brathagen, vil jeg undersøke om kjønn hadde en innvirkning på rettsbehandlingen og/eller straffeutmålingen. Brathagen fant at kjønn ikke hadde innvirkning under rettsoppjøret – kvinner og menn med lederverv og i lederposisjoner ble likt behandlet. Gjaldt det også kvinner og menn som ikke hadde politiske lederstillinger? Det vil være interessant å se om det var noen forskjell på ledere og andre. Brathagen påpeker at saksmaterialet hun har tatt for seg i sin hovedoppgave, ikke er stort nok til å gi mer enn en indikasjon.¹⁰ Selv om heller ikke min studie vil kunne dekke hele oppjøret, vil vi med disse to studiene få et bedre grunnlag for å kunne si noe om hvordan rettsoppjøret forløp for kvinner sammenlignet med menn.

En studie med utgangspunkt i kvinner i rettsoppjøret vil også kunne bidra med mer kunnskap om NS' appell blant Norges befolkning, og kan kanskje også si noe om kvinners

---

⁹ Brathagens studie er også publisert i en forkortet versjon i boken *Et rettferdig oppgjør* (2004), redigert av Øystein Sørensen og Hans Fredrik Dahl.

¹⁰ Brathagen, «Ledelsen av NS Kvinneorganisasjon for retten: NSK-ledelsen og det rettslige oppjøret 1945-49», 120-121.

politiske aktivitet og ideologiske oppfatning. Studien vil slik både være et bidrag til rettshistorien og til kjønns- og kvinnehistorien.

Forskningsdebatt

Når det gjelder denne studiens tilknytning til rettshistorien er den ganske åpenbar; min studie tar for seg rettsoppjøret. Historien om rettsoppjøret har hatt en moralsk slagside.

Spørsmålet om oppjøret var rettferdig, har stått sentralt hos både historikere og jurister. Jeg vil ikke ta stilling til rettferdighet eller ikke, men undersøke om det faktisk var forskjeller i måten kvinner og menn ble behandlet av påtalemyndighetene og rettsvesenet. Det er likevel relevant å se hvordan forskningsdebatten har forløpt når det gjelder rettferdighet.

Forskningsdebatten drives hovedsakelig av to forskjellige fremstillinger på rettsoppjøret: en kritisk fremstilling og et forsvar av rettsoppjøret. Forskningsbidrag med en kritisk fremstilling hevder at rettsoppjøret var for strengt og at myndighetene ikke hadde lovhjemmel til å gjennomføre det. De første bidragene med en slik fremstilling kom kort tid etter rettsoppjøret, mest fremtredende ved Marta Steinsviks bok *Frimodige Ytringer* (1946), major Oliver Langelands *Dømmer ikke* (1948), og høyesterettsadvokat Albert Wiesners *Lys over landssvikoppjøret: det må ikke gå mørklagt over i historien* (1985).

På motsatt side i debatten, har blant annet innstillingen *Om landssvikoppjøret*, fra Justis- og politidepartementet (1962), og *Det vanskelige oppjøret* (1979), skrevet av jurist og senere professor i rettsvitenskap, Johs. Andenæs, bidratt med et syn på rettsoppjøret som en rettferdig og forsvarlig prosess, med unntak av tyskerjenter og bedriftseiere. Andenæs var selv medvirkende under oppjøret, med tilknytning til Riksadvokaten, rådgiver for påtalemyndigheten og konstituert høyesterettsdommer.¹¹ At han ikke var en stor kritiker, er derfor ikke overraskende. *Det vanskelige oppjøret* har likevel blitt stående som en klassiker i forskningen om rettsoppjøret, og har i stor grad formet offentlighetens syn på rettsoppjøret.

Nyere bidrag har hatt som mål å utfordre Andenæs' fremstilling og den gjengse oppfatningen om at rettsoppjøret stort sett gikk greit for seg. Historiker Ingerid Hagens *Oppjørets time* (2016), samt statsviter Baard Borge og historiker Lars-Erik Vaales *Grunnlovens største prøve* (2018), står som eksempler på kritisk, revisjonistisk forskning i den senere tid. De forsøker å nyansere synet på rettsoppjøret ved å løfte frem og diskutere kritikkverdige sider ved rettsoppjøret. Jeg vil som nevnt ikke ta stilling til om rettsoppjøret som sådan var rettferdig, men vurdere om saksbehandlingen og straffeutmålingen til kvinner

---

¹¹ Bratholm, «Johs. Andenæs 70 år».

og menn ble gjennomført med likhet for loven for begge kjønn. Slik sett kan også min studie sies å ta opp rettferdighet, men da mellom kjønn og ikke om rettsoppgjøret totalt sett var et rettferdig oppgjør.

Avgrensning

Jeg har valgt å avgrense studien til å dreie seg om følgende deler av landet: Øst-, Sør-, Vest- og Midt-Norge, og innenfor disse landsdelene følgende fire områder: Trysil, Kristiansand, Haugesund og Verdal. De fire områdene er valgt fordi de hadde tilhørende NS-lag med et overkommelig antall NS-medlemmer tiltalt for landssvik, uten for store sprik i oppslutning til NS mellom kvinner og menn.¹² De fire analyseområdene tilhørte også fylkesorganisasjoner med en oppslutning til NS nær landsgjennomsnittet. Agder og Rogaland var fylker som lå midt på treet, og Nord-Trøndelag og Hedmark står som eksempler på fylker med høyere oppslutning.¹³ Ved å velge disse områdene sikret jeg dermed et tilstrekkelig antall NS-medlemmer til undersøkelsen, og endte samtidig ikke opp med geografiske områder som skilte seg ut med enten laveste eller høyeste oppslutning. Ved å velge analyseområder med stor geografisk spredning, sikret jeg også at studien dekket ulike rettsområder i Norge. På denne måte kan jeg bøte på utfordringen med ulikhetene som forelå i de lokale oppgjørene.¹⁴ De utvalgte NS-lagene sikrer også at både by og landdistrikt er representert i undersøkelsen. Undersøkelser har vist at kvinner fra byer og tettsteder har vært mer aktiv i politiske partier enn kvinner fra landdistriktene.¹⁵ Det ville vært problematisk å velge byer fremfor landdistrikt fordi politisk aktivitet gjerne ga strengere straffer enn bare medlemskap. Ved å imøtekomme disse utfordringene mener jeg å kunne besvare problemstillingen om hvorvidt kjønn hadde innvirkning i rettsoppgjøret.

Innenfor hvert av de fire analyseområdene har jeg gjort et utvalg av saker mot 20 kvinner og 20 menn som var registrert som NS-medlem i det aktuelle området. For å kunne bygge videre på og supplere tidligere forskning, som i all hovedsak har tatt for seg ledelsen i NS, har jeg som nevnt tatt for meg kvinner og menn uten øvre politiske lederstilling i NS. I

---

¹² Trysil NS-lag: 183 menn og 93 kvinner. Kristiansand NS-lag: 172 menn og 102 kvinner. Haugesund NS-lag: 153 menn og 60 kvinner. Verdal NS-lag: 83 menn og 51 kvinner. Tallene er beregnet ut fra NS Riksøkonomiavdeling sitt topografiske medlemskartotek.

¹³ NS-medlemmer målt i prosent av folkemengden: 1,1 % (Agder), 1,1 % (Rogaland), 2,1 % (Nord-Trøndelag), 2,4 % (Hedmark). Se Statistisk Sentralbyrå, *Statistikk over landssvik 1940-1945*, s. 21, for utfyllende informasjon.

¹⁴ Brazier, «"Vi famler så å si i blinde". Rettsoppgjøret med frontkjemperne fra Beitstad og Tønsberg 1945-1948», 93-95.

¹⁵ Nordberg, «Kvinner og Nasjonal Samling», 74.

utvalget av medlemmer har jeg forsøkt å sikre både enslige og gifte menn og kvinner, med et vidt aldersspenn, og en spredning i hvilket år de meldte seg inn i NS. Der jeg har kommet over ektepar i medlemskartoteket, har jeg inkludert begge i studien. Ved å ta med ektepar muliggjør jeg en sammenligning av menn og kvinner i samme livssituasjon.

Kilder

Denne studien baserer seg hovedsakelig på opplysninger fra landssvikmappene til de 160 utvalgte mennene og kvinnene. Mappene er gjort tilgjengelig i Landssvikarkivet i Riksarkivet. Hver landssviktiltalt har sin egen saksmappe med samling av saksdokumenter fra politietterforskningen og rettergangen.¹⁶ Mappenes omfang varierer i stor grad, alt etter som hvor aktiv den tiltalte hadde vært under okkupasjonen og hvilket utfall saken fikk. For å kaste lys over min problemstilling, har det vært særlig relevant å undersøke opplysningene i foreleggene, rettsbøkene og politirapportene, samt korrespondansen innad i politikamrene, mellom de ulike instansene til påtalemyndighetene, og brev fra den tiltalte der det finnes. Det forelå ingen fullverdige referater fra rettssakene under rettsoppgjøret. I sakene som endte med domfellelse er det imidlertid en rettsbok med opplysninger om tiltalebeslutningene, bevisførselen, rettens vurdering av straffeskylden, kjennelsen og straffeutmålingene. Det er rettsbøkene, politirapportene og de interne korrespondansene som har gitt innblikk i saksbehandlingen til den tiltalte, i tillegg til rettsvesenet og påtalemyndighetenes vurderinger.

Som et supplement til medlemsmappene, har offentlige dokumenter fra årene før, under og etter rettsoppgjøret, vært viktige kilder til forståelse av rammene rundt rettsoppgjøret. Riksadvokaten sendte ut flere rundskriv i løpet av rettsoppgjøret med instruksjer og anmodninger til politikamrene, statsadvokatene og landets dommere, om hva som skulle prioriteres i etterforskningen og hva som var gjeldende rettspraksis.¹⁷ Justis- og politidepartementet sendte også ut flere innstillinger, direktiver og anordninger angående rettsoppgjøret i 1945.¹⁸ Ved å benytte slike offentlige dokumenter som kilde, er det lettere å skille hvilke handlinger og straffeutmålinger som kom som en følge av interne instruksjer, og hva som eventuelt var avvikende praksis av den enkelte dommer eller lokale påtalemyndighet.

Det knytter seg flere usikkerhetsmomenter ved å benytte rettsmateriale som kilde. Rettsbøkene vil for eksempel ikke kunne gi et dekkende bilde av rettergangen til de tiltalte,

---

¹⁶ Kolsrud, «Landssvikarkivet», 9.

¹⁷ Flere av rundskrivene og rettsavgjørelsene er samlet i «Riksadvokatens meddelelsesblad».

¹⁸ Blant annet *Provisoriske anordninger vedk. landssvik m. v.*, og «Tvangsarbeid som straff. Innstilling fra Tvangsarbeidsutvalget av 29 juni 1945», Oslo, 19. juli 1945.

fordi de overveielsene retten foretok og som ledet frem til straffeutmålingen ikke er tatt med.¹⁹ Leif Thingsrud, arkivar ved Riksarkivet, påpeker også at man ikke må ha urealistiske forhåpninger til hvilke beretninger man kan finne i landssvikarkivet. Under rettsoppjøret var det et stort antall saker og etterforskningsressursene var begrenset. Av disse grunner finner man dermed sjelden noen omfattende juridiske vurderinger av bevisene i dommene fra rettsoppjøret.²⁰ Noen av landsvikmappene i mitt analysemateriale, er heller ikke fullstendige. Noen dokumenter har falt bort, eller har aldri blitt inkludert i mappen. Tatt dette i betraktning, og de begrensningen som kildematerialet og utvalget gir meg, må jeg presisere at min analyse ikke vil kunne gi et fullstendig bilde av saksbehandlingen og straffeutmålingen. Likevel kan studien gi en indikasjon og antakelig gi innblikk i en tendens, og i alle fall være grunnlag for videre forskning om hvorvidt kjønn innvirket i rettsoppjøret.

Teori

Som nevnt vil denne studien også knytte an til kvinne- og kjønns historien, og det på to måter. For det første har den tilknytning gjennom det empiriske grunnlaget og studiet av kvinnene og kjønn i rettsoppjøret. Studien knyttes også til kvinne- og kjønns historien, gjennom studiens teoretiske grunnlag, perspektiv og analytiske verktøy.

Kvinne- og kjønns historien er preget av teoretisk åpenhet og et mangfold i tilnæringsmåter og perspektiver. For å kaste lys over studiens problemstilling, vil jeg benytte kjønn som analytisk kategori. En slik analysemetode bygger på tanken om at kjønn har betydning på alle områder av samfunnet, i det private så vel som i det offentlige.²¹ Teorien blir understøttet ved å innføre en klar distinksjon mellom biologisk kjønn (*sex*) og sosialt kjønn (*gender*). Etter kjønns teoretikernes mening er alle kjønnsstrukturer sosialt bestemt. Å se på kjønn i samfunnsmessig sammenheng vil derfor ha mer verdi enn et rent biologisk syn på kjønn. Kjønns historiker Gro Hagemann har hevdet at man ikke skal undervurdere rollen det biologiske kjønn har i samfunnet, men at en fruktbar historisk kategori, etter hennes mening, generelt må ha sin basis i forhold som er samfunnsbestemte.²²

I denne studien vil jeg ta utgangspunkt i den amerikanske historikeren Joan W. Scott sin todelte definisjon på kjønn. Scott ser på kjønn som sosialt konstruert, basert på de opplevde forskjellene mellom menn og kvinner, og at kjønn er en måte å synliggjøre

---

¹⁹ Eckhoff, *Rettskildelære*, 18-22.

²⁰ Thingsrud, «Innholdet i landssviksakene. Mange tynne mapper, få tykke», 12-14.

²¹ Blom og Sogner (red.), *Med kjønns perspektiv på norsk historie*, 14.

²² Hagemann, *Feminisme og historieskriving*, 34-35.

maktforskjeller på.²³ Ved å sette fokus på forholdet mellom kjønn og makt, ønsket Scott å analysere kjønnsforskjellenes betydning for sosiale, økonomiske og politiske maktforhold.²⁴ Det er særlig synet på kjønn som sosialt konstruert og forholdet mellom kjønn og makt, som vil være interessant i min sammenligning av rettsoppgjøret mellom menn og kvinner. Et slikt fokus vil kunne bringe inn en ny dimensjon i forståelsen av gjennomføring av rettsoppgjøret, og de sosiale, politiske og økonomiske konsekvensene det hadde for menn og kvinner.

Å analysere kjønn har sine metodiske implikasjoner. Det er for eksempel ikke entydig hva man ser etter. Ifølge Gro Hagemann har kjønnshistorikere på sett og vis «funnet opp» kjønn, for så å lete etter det.²⁵ Dette kan gjøre kjønnsstudier problematisk. Hagemann påpeker at vi «ofte finner det vi leter etter, selv om de historiske aktørene selv ikke har vært oppmerksomme på det eller ment at det spilte noen rolle. I en viss forstand øver vi derfor vold mot den fortidige virkelighet».²⁶ Dette er viktig å være bevisst på i de forklaringene jeg gir i analysen av rettsoppgjøret og ikke moralisere over fortiden. Kjønn var ikke en eksplisitt faktor i det rettslige oppgjøret i og med at prinsippet om likhet for loven skulle opprettholdes. Dette er med på å gjøre kjønn til en vanskelig faktor å måle eller veie mot de andre i analysen.²⁷ Mitt utgangspunkt for denne studien er derfor å se rettsoppgjøret i lys av sin samtid.

Ved å undersøke kjønn, er det også en fare for å overse andre variabler. Historiker Ottar Dahl påpekte faren for at kjønnsvariabelen kan bli tillagt en for stor forklaringskraft, på bekostning av andre variabler.²⁸ Gro Hagemann er åpen for Dahls kritikk, og fastslår at kjønn selvsagt bare er «ett av mange forhold som bestemmer menneskers plassering og motiverer deres handlinger, og at man heller ikke uten videre kan slå fast at kjønn har en samfunnsmessig betydning på linje med andre sosiale skiller som klasse, rase eller nasjon».²⁹ Hagemanns hypotese er likevel at kjønn konstruerer sosiale skiller av fundamental betydning i samfunnet, og at studiet av kjønn derfor vil være viktig innenfor alle historiefaglige deldisipliner. Hagemann påpeker at hun er usikker på graden av innvirkning en studie av kjønn vil ha, men at det *vil* ha en innvirkning kan sies sikkert.³⁰ Ved å undersøke

---

²³ Scott, «Gender: A useful Category of Historical Analysis», 1067; Larsen, «Kvinne- og kjønnshistoriens fortellinger», 149-153.

²⁴ Hagemann, *Feminisme og historieskriving*, 30-33.

²⁵ Hagemann, *Feminisme og historieskriving*, 67.

²⁶ Hagemann, *Feminisme og historieskriving*, 68.

²⁷ Brathagen, «Ledelsen av NS Kvinneorganisasjon for retten: NSK-ledelsen og det rettslige oppgjøret 1945-49», 108.

²⁸ Dahl, «'Kvinnehistorie': Kategorihistorie eller samfunnshistorie?»; Hagemann, *Feminisme og historieskriving*, 28.

²⁹ Hagemann, *Feminisme og historieskriving*, 43.

³⁰ Hagemann, *Feminisme og historieskriving*, 44.

innvirkningen av kjønn i rettsoppgjøret, vil jeg med denne studien kunne bidra i debatten om fruktbarheten av å analysere kjønn i historiske sammenhenger.

Metode

I denne studien vil jeg benytte komparasjon som historisk metode og sammenligne saksbehandlingen og straffeutmålingen til menn og kvinner. I komparasjonen vil jeg følge arbeidsmetoden som den tyske sosialhistorikeren Jürgen Kocka løfter frem, og legge hovedvekt på likheter og forskjeller under oppgjøret, med et sluttprodukt i form av forklaringer, tolkninger og konklusjoner.³¹ Komparasjonen i denne studien inkluderer flere sammenligningsenheter, med en sammenligning av *straffeutmålingen*, herunder hvilket utfall saken fikk, rettighetstap, økonomisk straff og frihetsstraff, samt *saksbehandlingen* i etterforskningen og rettssakene. Jeg vil også sammenligne rettspraksisen i de fire analyseområdene. Flesteparten av landssviksakene i utvalget ble behandlet av det lokale politikammeret. I noen tilfeller, der den tiltalte flyttet etter at NS-medlemskapet ble registrert, ble landssviksaken oversendt og behandlet av et annet politikammer. Dette vil bli påpekt i de tilfellene der disse sakene skiller seg ut fra resten av området.

Å foreta en komparasjon i møte med landssviksaker kan være utfordrende. Ifølge Johs. Andenæs finnes det knapt to landssviksaker som er helt identiske.³² Med hans erfaring lagt til grunn, vil jeg generalisere funnene i ulike kategorier der jeg ser at hovedtrekkene i fortellingene gjentar seg. Dette valget er gjort for å lettere kunne vise til et generelt bilde. Der det lar seg gjøre, vil jeg koble menn og kvinner som hadde lik tiltale og livssituasjon, fordi det er først når forholdene er tilnærmet like for de tiltalte, at vi tydelig kan vurdere hvorvidt kjønn hadde innvirkning på noe vis. En slik systematisk komparasjon ut fra tiltalebeslutningene vil jeg ta for meg i et eget kapittel i studien.

I arbeidet med rettsdokumenter fra landssvikarkivet har jeg måtte vurdere hensynet til personvern. Selv om jeg i all hovedsak har benyttet landssvikmapper som Riksarkivet i sin helhet har vurdert som tilgjengelig for offentligheten, er Nasjonal Samling fremdeles et ømtålig tema. En utlevering av navn på straffedømte kan fortsatt virke belastende for de etterlatte. Jeg har derfor valgt å anonymisere navn på personer jeg omtaler i studien.

---

³¹ Kocka, «The Uses of Comparative History», 197.

³² Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 211.

Kapittel 1. Utfallet av saken

En landssviksak kunne avgjøres ved domfellelse, forelegg, henleggelse eller påtaleunntatelse. I dette kapittelet skal jeg ta for meg utfallet av sakene i Trysil, Kristiansand, Haugesund og Verdal. Først skal jeg se på bruken av forelegg og domfellelse. Deretter skal jeg ta for meg tilfellene med påtaleunntatelse og henleggelse.

Forelegg og domfellelse

I mitt analysemateriale var det flere kvinner enn menn som fikk forelegg, og flere menn enn kvinner som fikk domfellelse.³³ Forelegg skiller seg fra domfellelse ved at den siktede vedtar straffeskyld uten at saken kommer for retten – det er altså en straff uten dom.³⁴ Vanligvis ble forelegg brukt i mindre straffesaker hvor straffen bare gikk ut på bot eller inndragning.³⁵ Dette gjaldt også for de fleste sakene i min studie; mindre alvorlige tiltaler, slik som bare NS-medlemskap eller små pengebidrag til særorganisasjoner, ble gjort opp ved forelegg, mens tiltaler av en mer alvorlig karakter, slik som angiveri eller lederverv i NS, stort sett ble avgjort ved domfellelse. Mennene hadde generelt vært mer aktive under okkupasjonen og var tiltalt for flere og mer alvorlige forhold enn kvinnene. Det er dermed forståelig at flere menn fikk domfellelse, og tilsvarende flere kvinner fikk forelegg.

Det må imidlertid påpekes at adgangen til å bruke forelegg ble sterkt utvidet under rettsoppgjøret, og at en slik forklaringsramme dermed må modereres. For å påskynde saksbehandlingen i landssviksakene, kunne forelegg benyttes på mer alvorlige lovbrudd hvor strafferammen var opp mot ett års frihetsstraff, bøter uten en øvrig begrensning, oppholdsforbud, og tillitstap eller begrenset rettighetstap.³⁶ Resultatet av den utvidede bruken av forelegg var at over halvparten av de tiltalte fikk straff uten dom.³⁷ Frihetsstraff ved forelegg ble primært benyttet i de tilfellene der den siktede allerede hadde sonet store deler av frihetsstraffen i varetekt.³⁸ Til tross for en slik utvidelse av bruken av forelegg, var det bare unntaksvis i min studie at forelegg ble benyttet i mer alvorlige landssviksaker. I seks saker i utvalget, hvorav én kvinne og fem menn fra henholdsvis Haugesund, Trysil og Verdal, ble

---

³³ Se vedlegg, tabell 1.1-1.5, for fullstendig oversikt over utfallet av landssviksakene i de ulike analyseområdene.

³⁴ Dahl, «Innledning. Oppgjøret som rystet Norge», 17.

³⁵ Statistisk Sentralbyrå, *Statistikk over landssvik 1940-1945*, 9. Se Straffeprosessloven av 1. juli 1887 § 287.

³⁶ Justis- og Politidepartementet, *Provisoriske anordninger*, 28; Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 99; Borge & Vaale, *Grunnlovens største prøve*, 206. Se også Riksadvokatens brev til Justisdepartementet av 25. november 1947 om begrensning av landssvikoppgjøret.

³⁷ Dahl, «Innledning. Oppgjøret som rystet Norge», 26.

³⁸ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 99.

forelegg benyttet i saker med mer alvorlige tiltaler hvor straffen var frihetsberøvelse. Bruken av forelegg og domfellelse kan altså forklares med hva mennene og kvinnene var tiltalt for og hvor stor straff de var forventet å kunne bli idømt. Det er ingen indikasjoner på at kjønn hadde innvirkning i bruk av forelegg eller domfellelse.

Påtaleunntatelse og henleggelse

Henleggelse og påtaleunntatelse ble benyttet i svært liten grad i min studie. Én mann fra Haugesund fikk påtaleunntatelse og tre menn fra Kristiansand fikk henleggelse.³⁹ De sakene som ble henlagt, ble henlagt etter *bevisets stilling* eller *uten forføyning*. Ved henleggelse etter bevisets stilling, kunne ikke påtalemyndighetene tilstrekkelig *bevise* skylden. Det utelukket altså ikke at vedkommende kunne ha begått et lovbrudd. I saker som ble henlagt uten forføyning, anså påtalemyndighetene det som bevist at vedkommende var uskyldig.⁴⁰

En påtaleunntatelse skiller seg fra en henleggelse ved at påtaleunntatelse er en straffereaksjon. Ved påtaleunntatelse anser påtalemyndighetene at det foreligger straffeskyld, men at det «ut fra allmenne hensyn ikke er nødvendig å reise straffesak».⁴¹ Den tiltalte som fikk påtaleunntatelse i min studie, hadde hatt stilling som postbud for Rikskommisaren og vært medlem i NS fra januar 1945. Ifølge saksdokumentene var han «en god jøssing» og var plaget med tuberkulose.⁴² Det foreligger ingen begrunnelse for hvorfor mannen fikk påtaleunntatelse, men det er nærliggende å tenke at hans helsetilstand og nasjonale holdning ble vurdert formildende og bidro til påtaleunntatelsen.

Det er vanskelig å si hvorfor ingen kvinner fikk henleggelse eller påtaleunntatelse i min studie. Det er ingen opplysninger om bevisførselen, de tiltaltes helse eller nasjonale holdning, som tilsier at sakene kunne fått et annet utfall. Også tidligere studier har vist at få kvinner fikk henleggelse og påtaleunntatelse.⁴³ De få henleggelsene er forklart med at kvinner var mindre aktive og få var tyskerarbeidere,⁴⁴ mens den lave bruken av påtaleunntatelsene er forklart med at det var langt færre kvinner som var NS-medlemmer på nasjonalt nivå.⁴⁵ Det er mulig at disse forklaringsrammene kan gjelde for mitt utvalg også, men det vil kreve mer forskning for å kunne gi mer enn en antagelse.

---

³⁹ Se vedlegg, tabell 1.1-1.5.

⁴⁰ Berntsen, «Henlagte saker i Kristiansand politidistrikt 1945-51», 195.

⁴¹ Bentsen, «Henleggelse under rettsoppjøret i Norge», I-II.

⁴² RA LA - Kristiansand politikammer: påtaleunntatelse anr. 62/46 (i eske 3).

⁴³ Statistisk Sentralbyrå, *Statistikk over landssvik 1940-1945*, 28; Berntsen, «Henlagte saker i Kristiansand politidistrikt 1945-51», 195.

⁴⁴ Berntsen, «Henlagte saker i Kristiansand politidistrikt 1945-51», 195.

⁴⁵ Statistisk Sentralbyrå, *Statistikk over landssvik 1940-1945*, 28.

Kapittel 2. Rettighetstap

Samtlige straffedømte i mitt analysemateriale fikk rettighetstap. Etter landssvikanordningens § 10, kunne de tiltalte miste én eller flere av de ni ulike rettighetene:⁴⁶

1. Tap av stemmerett
2. Tap av retten til å gjøre tjeneste i rikets krigsmakt
3. Tap av offentlig tjeneste som den skyldige innhar
4. Tap av adgangen til å oppnå offentlig tjeneste
5. Tap av rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon
6. Tap av rett til å drive annen selvstendig ervervsvirksomhet av slik art som blir bestemt i dommen
7. Tap av ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger
8. Tap av retten til å oppnå slik stilling som er nevnt under nr. 7
9. Tap av adgang til å eie eller erverve:
  - a) fast eiendom
  - b) slik rettighet i fast eiendom som det etter gjeldende lovgivning trengs konsesjon til å erverve
  - c) norsk registreringspliktig skip
  - d) aksjer eller andre andeler i norske ervervsdrivende selskaper eller sammenslutninger

De ulike rettighetene kunne i prinsippet fradømmes for alltid, men som regel gjaldt det bare for en periode på 10 år. Hvor mange rettighetstap den tiltalt fikk varierte, avhengig av om det ble idømt tap av *allmenn tillit* eller *begrenset rettighetstap*. Ved tap av allmenn tillit, ble den tiltalte fradømt samtlige av de ni rettighetene nevnt ovenfor, mens ved begrenset rettighetstap kunne den tiltalte fradømmes én eller flere av de ni rettighetene. Tap av allmenn tillit ble sjelden benyttet. Totalt i landet var det bare 48 tiltaler. Dette var også antagelig tidlig i oppgjøret da straffeutmålingene var strengest. I praksis var det dermed bare begrenset rettighetstap som ble brukt.⁴⁷ I mitt analysemateriale var det bare én mann som ble idømt tap av allmenn tillit for alltid. Landssvikmappen til den tiltalte er imidlertid ufullstendig, og det foreligger derfor ingen opplysninger om hvorfor han ble dømt til den strengeste varianten av

---

⁴⁶ Justis- og Politidepartementet, *Om landssvikkoppgjøret*, 425-426.

⁴⁷ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 225.

rettighetstap.⁴⁸ De aller fleste sakene i min studie endte altså med begrenset rettighetstap, riktignok med ulike kombinasjoner av de ni rettighetene.⁴⁹ I det følgende vil jeg gjøre rede for idømmelsen av rettighetstap til mennene og kvinnene i mitt analysemateriale.

Stemmerett og rett til militærtjeneste

De aller fleste i min studie fikk «bare» tap av stemmerett og rett til militærtjeneste – riktig nok med noen flere kvinner (59 pst.).⁵⁰ At menn fikk tap av militærtjeneste er forståelig, gitt at det bare var menn som hadde verneplikt på den tiden. Det kan virke mer overraskende at de fleste av kvinnene også fikk tap av rett til militærtjeneste, til tross for at de ikke hadde verneplikt. Det må riktig nok påpekes at kvinnene ikke var helt avskåret fra militærtjeneste, selv om de ikke hadde verneplikt. Kvinner hadde engasjert seg til frivillig tjeneste i forsvaret både før, under og etter krigen, blant annet gjennom Norges Lotte Forbund (NLF)⁵¹ og i ikke-stridende stillinger i hæren under krigen.⁵² At både menn og kvinner kunne bli fradømt rett til militærtjeneste, viser at påtalemyndighetene og rettsmyndighetene generelt ikke gjorde forskjell på menn og kvinner. Det var imidlertid noen unntak. 19 prosent av kvinnene fikk *kun* tap av stemmerett.⁵³ Det var det ingen menn som fikk. Det er vanskelig å si hvorfor akkurat disse kvinnene «slapp» flere rettighetstap. Ingen av kvinnene skilte seg særskilt ut i hverken alder, helsetilstand eller tiltalebeslutning. Noen hadde til og med hatt lederansvar i en særorganisasjon i NS eller vært frontsøster,⁵⁴ – tiltalebeslutninger som normalt førte til flere rettighetstap. Det er mulig at disse kvinnene ble regnet som mindre egnet for militæret, og at et tap av militærtjeneste derfor var unødvendig og bare ville utgjort et symbolsk rettighetstap. Etter krigen var det debatt om kvinner skulle få verneplikt. Blant argumentene mot kvinnelig verneplikt, mente Fredskvinnelaget og Norsk Kvinnesaksforening at kvinnens «samfunnsplikter som svangerskap, barnefødsler og småbarnsstell», var lite kompatibelt med militærtjeneste.⁵⁵ Disse argumentene viser hvordan datidens kjønnsforventninger påvirket debatten om verneplikt. Det er nærliggende å tenke at de samme kjønnsforventningene også gjaldt ved idømmelse av rettighetstap.

---

⁴⁸ RA LA - Inntrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1345.

⁴⁹ Se vedlegg, tabell 2.1-2.5, for fullstendig oversikt over de ulike rettighetstapene som ble idømt i utvalget.

⁵⁰ Se vedlegg, tabell 2.1, for samlet oversikt over rettighetstap i de utvalgte områdene.

⁵¹ Dannet i 1928, da kjent som Norske Kvinners Frivillige Verneplikt (NKFV), før de byttet navn etter krigen.

⁵² Erichsen, «Kvinnefrigjøring eller opprustning?»; Ruge, «Kvinner og militær verneplikt»; Elster, «Kamp mot kvinnelig verneplikt».

⁵³ Se vedlegg, tabell 2.1.

⁵⁴ RA LA - Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 556; RA LA - Bredtveit fengsel, L-saker, hnr. L 90; RA LA - Kristiansand politikammer: dom anr. 1258/45 (i eske 29).

⁵⁵ Elster, «Kamp mot kvinnelig verneplikt».

Antall og type rettighetstap

Mens kvinnene som regel «bare» ble fradømt stemmerett og rett til militærtjeneste, kunne menn bli fradømt åtte av de ni ulike rettighetene som er listet opp innledningsvis i dette kapittelet. Forskjellen i antallet rettighetstap mellom kvinner og menn, har trolig sammenheng med tiltalebeslutningene. Tidligere forskning har vist at de som var tiltalt for mindre alvorlige landssviksaker, bare ble fradømt stemmerett og retten til militærtjeneste. I mer alvorlige tilfeller ble den tiltalte også fradømt adgang til offentlige stillinger og visse næringsrettigheter.⁵⁶ Min studie bekrefter tidligere forskning. De som fikk flest rettighetstap, var tiltalt for grove landssvik. Gitt at det var flere menn enn kvinner som var tiltalt for alvorlige forhold, er det forståelig at menn generelt fikk flere rettighetstap enn kvinnene.

Det var også flere menn enn kvinner som mistet retten til yrket de hadde. Denne forskjellen må trolig sees i sammenheng med yrkesaktivitet. Tidligere forskning har vist at det ble ført en streng linje overfor offentlige tjenestemenn. Selv passive NS-medlemmer kunne bli avskjediget. Dette var ut fra synspunktet om at det måtte stilles strengere krav om lojalitet til statens egne tjenestemenn enn til andre.⁵⁷ Dette vises også i min studie. De som mistet retten til yrket sitt hadde hatt en stilling hvor tillit var sentralt i gjennomførelsen, for eksempel lensmann eller postbud. Det var generelt flere menn enn kvinner som var yrkesaktive. De få kvinnene som mistet retten til yrket hadde vært lærerinner eller jobbet i Telegrafverket. Denne straffeutmålingen viser hvordan kjønn virket inn i rettsoppgjøret. Straffen speilet datidens sosialt konstruerte kjønnsrollemønstre, hvor flere menn enn kvinner hadde tilgang til lønnsarbeid, og dermed flere menn som mistet yrkesretten.

Det må riktig nok påpekes at selv om det var flere menn som ble fradømt yrket de hadde og adgangen til stillinger og tillitsverv, betydde ikke det nødvendigvis at kvinnene slapp «billigere unna». Tiden rundt rettsoppgjøret var midt i den såkalte husmorepoken i Norge, hvor kvinnen var forsørget av mannens lønnsarbeid.⁵⁸ Hvis ektemannen mistet retten til yrket, ga dette økonomiske konsekvenser for kvinnen og resten av husstanden også. Tidligere forskning har vist at rettighetstapene medførte stor påkjenning for resten av familien, både økonomisk og psykisk, ved å bli utstøtt fra samfunnet.⁵⁹ Flere landssviktiltalte

---

⁵⁶ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 225.

⁵⁷ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 225.

⁵⁸ Melby, «Husmortid», 368.

⁵⁹ Seemann, "Citizen Outcasts – the Penalty of 'Loss of Civil Rights' During the Norwegian Treason Trials, 1945-1953", 1-18; Dahl, *En kort historie om rettsoppgjøret etter krigen*, 25; Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret*, 425.

ble også idømt store økonomiske straffer – ofte kombinert med at de mistet jobben.⁶⁰ Konsekvensene av de økonomiske straffene skal jeg gå nærmere inn på i kapittel 3.

På en annen side, til tross for at *normen* i husmorperioden var at kvinner sto utenfor arbeidslivet, hadde kvinner mulighet til å ta lønnsarbeid. At retten likevel ikke så det som nødvendig å gi flere kvinner rettighetstap som regulerte deres adgang til stillinger og tillitsverv, forteller oss at retten ikke anså at yrkesaktivitet var så relevant for disse kvinnene. Med andre ord bekrefter det at retten forholdt seg til samfunnet utenfor rettssalen, som på dette tidspunktet var et «husmorsamfunn» for gifte kvinner.

---

⁶⁰ Borge, «Svar til Knut Engelskjøn om NS-barn», 476.

Kapittel 3. Økonomisk straff

Under rettsoppjøret kunne de tiltalte idømmes økonomiske straffereaksjoner i form av bot, inndragning, erstatnings- og/eller saksomkostningsansvar. Blant de 160 sakene som jeg har undersøkt, endte 93 saker med økonomisk straff.⁶¹ Det ble idømt økonomisk straff i alle de fire analyseområdene: Trysil, Kristiansand, Haugesund og Verdal. I dette kapitlet skal jeg først ta for meg de økonomiske straffereaksjonene som ble idømt i mitt analysemateriale, samt utmålingen av straffene. Deretter vil jeg analysere geografiske variasjoner, for så å gå nærmere inn på økonomisk straff for ektepar og de med forsørgeransvar. Til slutt vil jeg kort ta for meg de som slapp økonomisk straff. Bruken av økonomisk straff var omfattende under rettsoppjøret, og det er flere av de aspektene ved økonomisk straff jeg tar opp i dette kapitlet som jeg kunne gått grundigere inn på. Ut fra rammene til denne studien, har jeg imidlertid valgt å først og fremst vise til det generelle bildet i mitt analysemateriale.

De økonomiske straffereaksjonene

46 kvinner og 47 menn i mitt analysemateriale ble idømt økonomisk straff. Det var generelt større variasjoner i de økonomiske straffereaksjonene rettet mot menn enn kvinner. Mens hele 69.5 prosent av kvinnene ble idømt bøter som *eneste* økonomiske straff, ble 78 prosent av mennene idømt ulike kombinasjoner av inndragning av ulovlig lønn eller fortjeneste, bøter, saksomkostninger og/eller erstatningsansvar. Erstatningskravet var et solidarisk erstatningsansvar, hvor NS-medlemmer ble gjort ansvarlig for alle tap som NS hadde påført det offentlige og privatpersoner under okkupasjonen.⁶² Det var også store variasjoner i de ulike analyseområdene når det gjaldt antallet menn og kvinner som fikk økonomisk straff. Det vil jeg komme tilbake til senere i kapitlet. I det følgende vil jeg gå nærmere inn på de økonomiske straffereaksjonene: bøter, inndragning, erstatning og saksomkostninger.

Bøter

Bøter var den vanligste straffereaksjonen i mitt materiale. 42 av 160 saker endte med bare bøter. Av de som «bare» fikk bøter, var hele 76 prosent kvinner. Tidligere forskning har vist at bøtestraff hovedsakelig ble idømt de som var tiltalt for mindre lovbrudd.⁶³ Min studie bekrefter tidligere forskning. De som fikk bøter var gjerne tiltalt for bare medlemskap eller

---

⁶¹ Se vedlegg, tabell 3.1, for samlet oversikt over de økonomiske straffene som ble idømt i utvalget.

⁶² Borge & Vaale, *Grunnlovens største prøve*, 43-44.

⁶³ Statistisk Sentralbyrå, *Statistikk over landssvik 1940-1945*, 32-33.

små pengebidrag til NS-organisasjoner. Kvinnene var generelt tiltalt for mindre alvorlige overtredelser, og dette kan forklare hvorfor flere kvinner enn menn ble idømt bøter.

Blant de som fikk bøter, var det både enslige og gifte, med og uten forsørgeransvar, i et vidt aldersspenn. Mer overraskende er det kanskje at de fleste bøtelagte var *uformuende*.⁶⁴ Bakgrunnen for dette ligger antakelig i Riksadvokatens føringer. Ifølge et rundskriv fra 1945, ba Riksadvokaten om at økonomisk straff skulle idømmes til de som bare var tiltalt for medlemskap, selv om de var uformuende. I rundskrivet ble det foreslått en bøtesats på 500 kr. Riksadvokatens synspunkt var at denne gruppen tiltalte ellers ville komme «uforholdsmessig lett fra oppgjøret».⁶⁵ Ifølge jurist og professor i rettsvitenskap Johs. Andenæs, ble de uformuende gjerne tildelt bot på 500 eller 1000 kr.⁶⁶ Disse bøtesatsene var også de mest vanlige i min studie.

Hvorfor Riksadvokaten satte akkurat disse rammene for anvendelse av bøter, er vanskelig å si. Det var generelt flere kvinner som var uformuende og tiltalt for mindre alvorlige forhold. Riksadvokatens anmodning rammet derfor generelt flere kvinner enn menn. Det er mulig at Riksadvokaten ga sin anmodning av den grunn, for at *kvinnene* ikke skulle komme «uforholdsmessig lett fra oppgjøret». I mitt utvalg rammet den økonomiske straffen kvinnene i Kristiansand og Verdal særlig hardt. Flesteparten av kvinnene i Kristiansand og Verdal fikk bøter på 500-1000 kr. Samtlige var uformuende og flere sto også uten inntektsgivende arbeid.⁶⁷ For å gi et perspektiv, ville disse bøtesatsene fra 1945 tilsvart bøter mellom 11.000-22.000 kr i dag.⁶⁸ Bøtene var altså av en betydelig størrelse, og for mange var boten *for* stor. Det fremgår av sakspapirene at flere av kvinnene ikke hadde mulighet til å betale den økonomiske straffen. Påtalemyndighetene benyttet tvangsauksjon i flere saker for å kreve inn bøtene. Det ble også foreslått å sette kvinnene til tvangsarbeid slik at de kunne nedbetale boten, men det fremgår ikke av saksdokumentene om dette faktisk ble iverksatt. I noen tilfeller søkte kvinnen om benådning og fikk boten ettergitt, men dette var sjeldent.⁶⁹

Slike konsekvenser av økonomiske straffer er ikke unike. Tidligere forskning har vist at det i det hele tatt ble fulgt en hard innkrevingspraksis under rettsoppgjøret.⁷⁰ Historikerne

---

⁶⁴ Se vedlegg, tabell 3.2a-b–3.5a-b, for oversikt over økonomisk straff til formuende og uformuende i de utvalgte områdene.

⁶⁵ Rundskriv L. nr 46 fra Riksadvokaten, 29. oktober 1945.

⁶⁶ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 221-222.

⁶⁷ Se vedlegg, tabell 3.3a-b og 3.5a-b, for oversikt over økonomisk straff til formuende og uformuende i Kristiansand og Verdal.

⁶⁸ Se priskalkulatoren til Norges Bank. <https://www.norges-bank.no/tema/Statistikk/Priskalkulator/>

⁶⁹ RA LA - Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1263/45 (i eske 5); Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1260/45 (i eske 4); Inntrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1322; Inntrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1336.

⁷⁰ Borge & Vaale, *Grunnlovens største prøve*, 70.

Ingerid Hagen og Hans Fredrik Dahl kommer frem til at svært mange domfelte ble fratatt det meste de eide av eiendom, penger eller andre verdier. Eiendommer og firmaer ble i stor grad solgt til høystbydende for å inndrive de økonomiske straffene.⁷¹ Ifølge historiker og siviløkonom Svein Bue, ble inndragningskravet fastsatt uten hensyn til den dømtes betalingsevne – «det kunne jo være midler stukket unna hos ektefelle, i aksjer eller i madrass».⁷² Hverken Hagen, Dahl eller Bue, nevner om innkrevingen av økonomiske straffer gikk hardere ut over ett kjønn enn et annet, slik mine funn indikerer. Det må likevel påpekes at det var flere kvinner enn menn på nasjonalt nivå som fikk bøter på 500-1000 kr (uten frihetsstraff).⁷³ Om disse forskjellene var på grunn av strukturelle skjevheter i idømmelsen av bøter, som rammet kvinner ufordelaktig, er imidlertid vanskelig å si. Det vil kreve en større studie for å kunne si noe sikkert om kjønn hadde en innvirkning, og om menn eller kvinner ble hardest rammet.

Betydningen av formue: Inndragning, erstatning, saksomkostninger og største straff

I kontrast til praksisen med bøter, antyder mitt materiale at den tiltaltes økonomiske situasjon hadde stor betydning for idømmelsen av inndragning, erstatning og saksomkostninger. I flere saker ble det ikke idømt slike straffereaksjoner fordi den tiltalte hadde en dårlig økonomisk situasjon. Dette gjaldt for både menn og kvinner, i samtlige av de fire analyseområdene. Mine funn samstemmer med tidligere forskning. Ifølge juristene Johs. Andenæs og Emil Stang d.y., ble saksomkostningene avpasset etter den tiltaltes økonomiske evne,⁷⁴ og erstatningsansvaret ble kun rettet mot de som hadde en betydelig formue.⁷⁵

Når det gjelder idømmelsen av inndragning, var dette ifølge mitt materiale avhengig av at den tiltalte *både* hadde formue og hadde vært i yrkesaktiv tjeneste for okkupasjonsmakten. Inndragningskravet var en avståelse av «enhver inntekt, formuesfordel eller annen økonomisk vinning» som den tiltalte hadde tjent eller ervervet gjennom å utføre tjenester for okkupasjonsmakten.⁷⁶ Tidligere forskning har imidlertid vist at det var vanskelig å trekke en rettslig linje mellom hvilke økonomiske relasjoner til okkupasjonsmakten som hadde vært nødvendige for at Norge skulle gå rundt i løpet av krigsårene, og hvilke som var

---

⁷¹ Hagen, *Oppgjørets time*, 31; Dahl, *En kort historie om rettsoppgjøret etter krigen*, 73.

⁷² Bue, «Det økonomiske oppgjøret», 176-177.

⁷³ Se Statistisk Sentralbyrå, *Statistikk over landssvik 1940-45*, 31-32.

⁷⁴ Stang, *Rettergangsmåten i straffesaker*, 265.

⁷⁵ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 152-154.

⁷⁶ Espeli, «Det økonomiske forholdet mellom Tyskland og Norge 1940-45», 158; Bue, «Det økonomiske oppgjøret», 176-177.

«utilbørlig» ervervsvirksomhet.⁷⁷ Som en følge av dette var det først og fremst frontkjemper/-søstre, ansatte i NS' organisasjon, og de som hadde oppnådd eller beholdt sin offentlige stilling gjennom medlemskap i NS, som ble dømt. Ifølge historiker Svein Bue, ble disse straffedømt fordi det ikke var noen grunn til å tvile på at deres bistand til okkupasjonsmakten var straffbar.⁷⁸ Min studie bekrefter tidligere forskning. De aller fleste som ble idømt inndragning hadde mottatt lønn fra den tyske vernemakten gjennom stilling i NS-organisasjonen eller i tjeneste som frontkjemper/-søster. Gitt at det var flere menn enn kvinner som var yrkesaktive og hadde formue, er det forståelig at flere menn fikk inndragningskrav.

Mitt analysemateriale antyder at den tiltaltes økonomiske forhold også gjorde utslag i *hvor mange* økonomiske reaksjoner de tiltalte fikk, og *størrelsen* på de økonomiske straffene. De som ble idømt de største økonomiske straffene, var også de som hadde størst formue og var tiltalt for grove forhold. Mine funn bekrefter tidligere forskning. Johs. Andenæs kommenterte at den økonomiske straffen varierte ut fra hva man hadde gjort seg skyldig i og hvor stor formue den tiltalte hadde. De mest velstående ble hardest rammet.⁷⁹ Denne utmålingen av økonomisk straff var ifølge Andenæs, ut fra synspunktet om at «det nasjonale sviket burde medføre *en følelig reduksjon* i økonomien til de rike også».⁸⁰ I min studie var det flere menn enn kvinner som hadde gode økonomiske forhold. Det er dermed forståelig at menn ble idømt flest økonomiske straffereaksjoner og de største økonomiske straffene.

Kjønn som bakenforliggende fellestrekk

Selv om den tiltaltes økonomiske stilling, tiltalebeslutninger og yrkesaktivitet virket *direkte* på idømmelsen og utmålingen av de ulike økonomiske straffene (bøter, inndragning, erstatning og saksomkostninger), vises kjønn tydelig som et *bakenforliggende* fellestrekk i straffeutmålingen. Straffeutmålingen kan tilbakeføres til sosialt kjønn og den kjønnsordenen som rådet i denne perioden: Menn hadde formue og var yrkesaktive, mens kvinner hjemmearbeidende husmødre uten formue. Dette faktum slo hardt ut for både menn og kvinner. Det må også påpekes at de økonomiske straffene til ektemennene også ga

---

⁷⁷ Bue, «Det økonomiske oppgjøret», 176-177; Espeli, «Det økonomiske forholdet mellom Tyskland og Norge 1940-45», 136 og 157.

⁷⁸ Borge & Vaale, *Grunnlovens største prøve*, 69; Bue, «Det økonomiske oppgjøret», 161-163 og 176-177; Espeli, «Det økonomiske forholdet mellom Tyskland og Norge 1940-45», 158-159.

⁷⁹ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 152-154.

⁸⁰ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 221-222.

økonomiske konsekvenser for hustruene, ut fra datidens samfunnsordning med forsørgelse. Betydningen av dette forsørgeransvaret skal jeg komme tilbake til senere i kapittelet.

Geografiske forskjeller i bruk av økonomisk straff

Hittil i dette kapittelet har jeg vist til den generelle tendensen i utvalget. Straffeutmålingen mot menn og kvinner varierte imidlertid i stor grad i de ulike analyseområdene. I Trysil ble flere menn enn kvinner idømt økonomisk straff, mens det motsatte var tilfelle i Kristiansand. I Haugesund og Verdal ble tilnærmet like mange menn og kvinner idømt økonomisk straff.⁸¹ Disse geografiske forskjellene i antallet menn og kvinner er interessante. Det indikerer at domstolene var lite samkjørte i idømmelsen av økonomisk straff, og at den innvirkningen av kjønn som jeg har vist til i de tidligere avsnittene, ga ulike utslag i de ulike områdene.

I Trysil og Haugesund ble det for det meste gitt økonomisk straff til tiltalte med inntekt og formue.⁸² Det er nærliggende å tenke at det var den tiltaltes økonomiske situasjon som *direkte* virket inn på hvorvidt økonomisk straff skulle benyttes i Trysil og Haugesund. Bak disse økonomiske forholdene, som en *indirekte* forklaringsfaktor for saksutfallene, ligger imidlertid sosialt kjønn og datidens kjønnsrollemønster, med de tilhørende økonomiske forskjellene mellom menn og kvinner. I kontrast til praksisen i Trysil og Haugesund, ble det i Kristiansand og Verdal nesten utelukkende gitt økonomisk straff til de som var tiltalt for mindre alvorlige forhold. Tiltalebeslutningene virket tilsynelatende *direkte* inn på idømmelsen av økonomisk straff. Kjønn virket likevel *indirekte*, ved at det var flere kvinner enn menn som var tiltalt for mindre alvorlige forhold.

Mens økonomisk straff ble gitt til de *formuende* i Trysil og Haugesund, var det flest *uformuende* som fikk økonomisk straff i Kristiansand og Verdal.⁸³ De uformuende var også tiltalt for mindre forhold og fikk bøter – altså i tråd med anmodningene til Riksadvokaten, som jeg har gjort rede for tidligere i kapittelet.⁸⁴ Denne forskjellen i rettspraksis indikerer at påtalemyndighetene i Kristiansand og Verdal fulgte Riksadvokatens anmodninger i større grad enn hva påtalemyndighetene i Trysil og Haugesund gjorde.

---

⁸¹ Se vedlegg, tabell 3.2-3.5, for fullstendig oversikt over de økonomiske straffene i hvert analyseområde.

⁸² Se vedlegg, tabell 3.2a-b og 3.4a-b, for oversikt over økonomisk straff til formuende og uformuende i Trysil og Haugesund.

⁸³ Se vedlegg, tabell 3.3a-b og 3.5a-b, for oversikt over økonomisk straff til formuende og uformuende i Kristiansand og Verdal.

⁸⁴ Rundskriv L. nr 46 fra Riksadvokaten, 29. oktober 1945.

Ekteskap og forsørgeransvar

I den foregående analysen har jeg ikke skilt mellom de gifte/ugifte, og de med eller uten forsørgeransvar. I mitt analysemateriale var det 21 gifte par hvor begge ektefeller var tiltalt for NS-medlemskap og inkludert i min studie. Samtlige av disse parene sto i formuesfellesskap. Fordelingen av den økonomiske straffen mellom ektefellene varierte, alt etter som den økonomiske straffen var av stort eller lite beløp. Når den økonomiske straffen var satt til et *lavt beløp*, er hovedtendensen i min studie at ektemannen fikk hele den økonomiske byrden. For eksempel ble en ektemann i Haugesund idømt bot på 1000 kr, mens kona slapp en selvstendig økonomisk straff. Dette til tross for at begge var tiltalt for passivt medlemskap.⁸⁵ Var derimot den økonomiske straffen av *høyere beløp*, er hovedtendensen i mitt utvalg at både ektemannen og kona fikk økonomisk straff. Kona fikk imidlertid som regel en lavere økonomisk straff enn ektemannen. Et ektepar i Trysil, hvor mannen hadde vært i vaktjeneste og kona hadde vært organisasjonsleder i NSK Trysil, kan tjene som eksempel. Ektemannen ble idømt et erstatnings- og inndragningskrav på til sammen 30.000, mens kona fikk 3000 kr i bot.⁸⁶ Disse to hovedtendensene i fordelingen av økonomisk straff mellom gifte par, gjaldt selv hvis den ene ektefellen var tiltalt for grovere forhold enn den andre, hvis det var idømt andre straffereaksjoner i tillegg, og hvis den ene ektefellen var uten inntekt eller formue.

To andre eksempler fra min studie, begge fra Haugesund, illustrer imidlertid at påtalemyndighetens praksis overfor gifte kvinner kunne variere. I den ene saken ble det ikke rettet et *selvstendig* erstatningskrav mot kvinnen fordi hun sto i formuesfellesskap med ektemannen, selv om straffen var et høyt beløp. Ektemannen fikk det samlede erstatningskravet for både seg selv og kona på 7000 kr.⁸⁷ I den andre saken, fikk en kvinnelig tiltalt det fulle økonomiske ansvaret på 18.000 kr, med grunnlag i både hennes eget og den avdøde ektemannens medlemskap i NS.⁸⁸ I denne saken anket riktig nok kvinnen og fikk medhold i at hun bare skulle stilles erstatningsansvarlig for seg selv, men saken viser at påtalemyndigheten og domstolene ikke utelukkende krevde inn økonomisk straff fra ektemennene.

Når det gjelder gifte par hvor bare én ektefelle var NS-medlem og tiltalt for landssvik og den andre ektefellen hadde utvist «fast nasjonal holdning» og ikke vært NS-medlem, har

---

⁸⁵ RA LA - Haugesund politikammer, Saker, anr. 499/45 og Haugesund politikammer, Saker, anr. 498/45.

⁸⁶ RA LA - Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 556 og Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 171.

⁸⁷ RA LA - Haugesund politikammer, Saker, anr. 712/45.

⁸⁸ RA LA - Haugesund politikammer, Saker, anr. 425/45.

tidligere forskning vist at de økonomiske straffene ble begrenset slik at ektefellen med fast nasjonal holdning fikk beholde sin halvpart av formuesfellesskapet.⁸⁹ Min studie bekrefter tidligere studier. I en sak i Kristiansand fikk en mann ettergitt inndragningen, grunnet «positiv nasjonal holdning hos kone og sønn».⁹⁰ I en annen sak i Haugesund fikk en ektemann lavere økonomiske straffer og frihetsstraff for at kona, som ikke hadde vært medlem eller sympatisør, skulle få beholde sin halvpart av formuesfellesskapet.⁹¹ Det var riktig nok bare menn i mitt analysemateriale som var gift med et ikke-NS-medlem. En interessant studie, kunne være å undersøke økonomisk straff mot kvinnelige tiltalte hvor ektemannen ikke var NS-medlem eller tiltalt, men det faller utenfor rammene av denne studien.

Selv om praksis altså kunne variere noe, er det generelle bildet i analyse materialet mitt at det ble tatt hensyn til gifte kvinner i utmålingen av økonomisk straff. Dette viser hvordan utmålingen av økonomisk straff mellom ektepar reflekterte den samfunnsmessige kjønnsordenen. Ektemannen hadde ansvar for ekteparets felles formue, i kraft av å være den med det inntektsgivende arbeidet og forsørgeransvaret for kone og familie. De økonomiske straffene rammet derfor mannen hardere. Mine funn er samstemmende med en tidligere studie av Kjersti Brathagen. Hun viser at kvinnene i NSKs ledelse sjelden ble idømt økonomiske straffer fordi påtalemyndighetene tok hensyn til at gifte kvinner ofte levde i formuesfellesskap med sine ektemenn på den tiden. De økonomiske straffene tilfalt oftest mannen.⁹² Min og tidligere forskning viser at utmålingen av økonomisk straff hadde en åpenbar innvirkning av kjønn – i menns disfavør. Ikke bare fikk flere menn økonomisk straff, men de ble belastet dobbelt for både seg selv og sin kone, mens kvinnene slapp selvstendig straff.

Betydningen av forsørgeransvaret

Kjønn hadde også innvirkning i utmåling av økonomisk straff for de med forsørgeransvar for barn. I flere rettsavgjørelser i Trysil, Kristiansand og Verdal, tok retten hensyn til familien og forsørgeransvar i utmålingen av økonomisk straff. For eksempel slapp en mann i Trysil økonomisk straff, idet retten la «sterk vekt på at han har seks barn å forsørge. At tiltalte er fradømt sin stilling som poståpner vil gjøre det vanskelig å forsørge familien».⁹³

---

⁸⁹ Solem, *Landssvikanordningen*, 150-151; Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 144. Denne praksisen var i tråd med henstillingen fra Norske Kvinners Nasjonalråd – se Ot. prp. nr. 92 (1945-46) Om lov om straff og økonomisk ansvar for landssvikere (Landssvikloven) s. 36.

⁹⁰ RA LA - Kristiansand politikammer: dom anr. 2/45 (i eske 37 og 38).

⁹¹ RA LA - Haugesund politikammer, Saker, anr. 69/45.

⁹² Brathagen, «Ledelsen av NS Kvinneorganisasjon for retten: NSK-ledelsen og det rettslige oppgjøret 1945-49», 104 og 111.

⁹³ RA LA - Østerdal politikammer. dom 206.

I min studie var tilnærmet like mange menn og kvinner opplyst å ha forsørgeransvar for barn. Til tross for dette, tok retten hensyn til forsørgeransvaret til langt flere menn enn kvinner. I bare to tilfeller tok retten slikt hensyn til kvinner. I Kristiansand hadde en kvinnelig tiltalt anket et forelegg på en bot på 800 kr. Ifølge rettsboken tok retten hensyn til at kvinnen var «helt uformuende, uten inntekt og har barn å forsørge».⁹⁴ En kvinne i Verdal som hadde fått en bot på 1000 kr ble benådet, av «hensyn til barna og den vanskelige økonomiske situasjonen etter skilsmissen».⁹⁵ Begge disse kvinnene var ugift på domstidspunktet. Dette viser at retten tok hensyn til kvinner som ikke ble forsørget av en mann.

De fleste av kvinnene med forsørgeransvar, var opplyst å være husmødre. Man kunne ha forventet at familiesituasjonen skulle bli omtalt i flere av disse kvinnenes landssviksaker også. Med den reviderte ektefelleloven av 1927, ble husarbeid og lønnsarbeid juridisk likestilt som forsørgelsesformer. Utgangspunktet var at hustruen arbeidet i hjemmet, mens ektemannen tjente til familiens underhold. Husarbeid ble fullt ut anerkjent som bidrag til forsørgelse, og kvinnens rett til forsørgelse ble lovfestet.⁹⁶ Ut fra de rettslige vurderingene, virker det imidlertid som at retten vurderte «forsørgeransvar» i betydningen «økonomisk bidrag» – ikke «omsorg». Denne forskjellen kan ha sammenheng med hvordan husmor- og forsørgersamfunnet var organisert, hvor kvinnene var avhengige av ektemannen for underhold til seg og barna.⁹⁷ Det må riktig nok påpekes at selv om de fleste gifte kvinner ikke hadde lønnet arbeid på den tiden, var det også husmødre som hadde lønnet arbeid og utgjorde en ekstrasørger til familien.⁹⁸ Slikt sett var ikke forsørgeransvaret til kvinnene utelukkende i form av omsorgsarbeid. Selv om flere kvinner hadde lønnsarbeid, påpeker kulturforsker Hilde Danielsen at ekteskapet trolig var *hovedkilden* til livsoppholdet for svært mange kvinner, både ved at flere menn var i arbeid og fordi mennenes lønn var høyere.⁹⁹ At retten tok hensyn til flere menns forsørgeransvar, kan vise at retten tok utgangspunkt i den største inntektskilden, eller at retten på generelt grunnlag vurderte at mennenes økonomiske bidrag hadde større betydning enn kvinnenes.

At mennenes forsørgelsesansvar ble tatt hensyn til, viser også at retten tok dette ansvaret på alvor, både av hensyn til mennene og for de som ble forsørget. Betydningen denne forsørgelsen hadde for kvinnene, ble tydelig i saksdokumentene til mennene. I to

---

⁹⁴ RA LA - Kristiansand politikammer: dom anr. 1324/45 (i eske 43).

⁹⁵ RA LA - Inntrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1336.

⁹⁶ Melby, «Husmortid», 368.

⁹⁷ Melby, «Husmortid», 368.

⁹⁸ Melby, «Husmortid», 344.

⁹⁹ Danielsen, «Husmor og lønsarbeidar 1940-1960», 28-31.

landssvikmapper fra Kristiansand, ligger det brev fra konene til den tiltalte med forespørsel til rettsmyndighetene om ektemannen kunne bli benådet fordi ektemannen var den som bidro med inntekt til familien, og kone og barn satt igjen hjemme i vanskelige økonomiske kår.¹⁰⁰ I begge disse sakene ble mennene benådet og fikk returnere hjem.

Selv om retten i disse sakene tok hensyn til forsørgeransvaret og familien, er *hovedtendensen* i mitt materiale at familieforhold *ikke* påvirket idømmelsen av eller størrelsen på den økonomiske straffen – hverken for menn eller kvinner. Dette står i kontrast til tidligere forskning, som har vist at vurderingen av forsørgeransvaret falt forskjellig ut for menn og kvinner. Erik Brazier viser i sin studie om oppgjøret mot frontkjemperne, at menns forsørgerbyrde ble trukket frem i formildende retning – under hensyn til at en streng straff også kunne ramme hustru og barn.¹⁰¹ Når det gjelder kvinner, fant Kjersti Brathagen i sin studie at forsørgeransvaret ikke gjorde store utslag for kvinnene i NSKs landsledelse. Brathagen trekker frem et tilfelle hvor en kvinnelig NSK-leder hadde aleneansvar for sønnen og var uformuende. Denne kvinnen fikk ikke økonomisk straff, men det var grunnet sykdom og nedsatt evne til å arbeide senere, og ikke fordi hun hadde forsørgeransvar.¹⁰²

De som slapp økonomisk straff

Av de 160 i mitt analysemateriale, slapp 32 kvinner og 29 menn økonomisk straff.¹⁰³ Analyse materialet gir ingen entydig forklaring på hvorfor disse slapp økonomisk straff, men 89 prosent av mennene som slapp økonomisk straff ble idømt frihetsstraff. Det er nærliggende å tenke at domstolene i disse tilfellene fant frihetsstraffen til mennene tilstrekkelig streng alene, og derfor ikke idømte mennene økonomisk straff i tillegg. Bare 11 prosent av mennene som slapp økonomisk straff, fikk heller ingen andre straffereaksjoner. Til sammenligning fikk hele 71 prosent av kvinnene som slapp økonomisk straff, heller ingen andre straffereaksjoner. I noen saker fikk ikke kvinnen økonomisk straff fordi hun manglet evne til å betjene en bot eller erstatning, og i andre saker hadde den samlede økonomiske straffen blitt rettet mot ektemannen i stedet. At så mange kvinner slapp økonomisk straff sammenlignet med menn, og at det var fordi straffen ble tildelt ektemannen, viser hvordan datidens kjønnsorden virket inn i straffeutmålingen, i en klar disfavør for mennene.

---

¹⁰⁰ RA LA - Kristiansand politikammer: dom anr. 372/45; Kristiansand politikammer: dom anr. 92/45.

¹⁰¹ Brazier, «Tjeneste for fienden med våpen i hånd», 130.

¹⁰² Brathagen, «Ledelsen av NS Kvinneorganisasjon for retten: NSK-ledelsen og det rettslige oppgjøret 1945-49», 75.

¹⁰³ Se vedlegg, tabell 3.1, for samlet oversikt over de økonomiske straffene som ble brukt i utvalget.

Kapittel 4. Frihetsstraff

Under rettsoppgjøret kunne den tiltalte bli idømt frihetsstraff, enten ved fengsel eller tvangsarbeid. I dette kapittelet skal jeg ta for meg de landssviksakene som endte med frihetsstraff. Først vil jeg se på hvor mange menn og kvinner som fikk frihetsstraff og hvor lang soningstid de ble idømt. Deretter skal jeg ta for meg hvilken type frihetsstraff som ble benyttet – fengsel eller tvangsarbeid.

Antall straffedømte og frihetsstraffens lengde

Totalt var det 58 menn og 13 kvinner som ble idømt frihetsstraff i mitt analysemateriale.¹⁰⁴ Det var imidlertid noen geografiske variasjoner, for eksempel ble ingen kvinner i Verdal idømt frihetsstraff.¹⁰⁵ Mennene fikk også generelt *lengre* frihetsstraffer, med soning opp mot 20 år, mens strengeste frihetsstraff for kvinner var 1,5 år.¹⁰⁶ At flere menn fikk frihetsstraff og lengre soning, har trolig sammenheng med at flere menn var tiltalt for grove overtredelser enn kvinner. Tidligere forskning har vist at ledere i partiorganisasjonen, riksledere og fylkesførere gjerne fikk lange frihetsstraffer, fra 8 år og oppover, mens lavere ledd i organisasjonen fikk mildere straffer, med mindre de hadde gjort seg skyldig i andre alvorlige handlinger, f.eks. angiverier eller våpentjeneste for fienden.¹⁰⁷ Min studie bekrefter tidligere forskning. Kvinnene som fikk frihetsstraff var tiltalt for angiveri og tjeneste som frontsøster, mens menn var tiltalt for lederstillinger, angiveri, eller for våpenvirksomhet for Hirden, det tyske sikkerhetspolitiet (Sipo) eller i fronttjeneste. Det var særlig våpentjenester som hadde ført til dødsfall som ga de lengste frihetsstraffene. Gitt at flere menn var tiltalt for slike forhold, er det også forståelig at flere menn fikk frihetsstraff og lengre soning. Det må riktig nok påpekes at våpentjenester og lederstillinger hovedsakelig var forbeholdt menn, ut fra datidens kjønnsrollemønster.

Mer interessant er det kanskje at både menn og kvinner ble idømt frihetsstraff på grunn av angiveri, men at kvinnene likevel fikk betydelig kortere frihetsstraffer enn mennene. Angiveri ble sett på som en av de groveste og mest alvorlige forbrytelsene som ble begått under okkupasjonen. Angiveriet kunne innebære alt fra enkeltpersoner som meldte inn konkrete hendelser, til personer som frivillig, eller på oppdrag fra okkupasjonsmakten, var

---

¹⁰⁴ Se vedlegg, tabell 4.1, for samlet oversikt over kjønnsfordelingen ved frihetsstraff.

¹⁰⁵ Se vedlegg, tabell 4.2-4.3 for oversikt over fengselsstraff og tvangsarbeid i hvert analyseområde.

¹⁰⁶ Se vedlegg, graf 4.4-4.5 for samlet oversikt over lengden fengselsstraff og tvangsarbeid de tiltalte i utvalget ble idømt.

¹⁰⁷ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 213.

satt til å infiltrere eller melde fra om motstandsgrupper og andre illegale forhold.¹⁰⁸ Selv uforsiktig tale kunne føre til fatale konsekvenser, selv om det ikke var mening å opptre som en angiver.¹⁰⁹ Mennene som fikk frihetsstraff på grunn av angiveri i min studie, hadde ifølge rettsdokumentene *bevisst* angitt personer, og i flere tilfeller hadde angiveriet vært motivert ut fra et ønske om hevn. Angiveriet til mennene hadde i flere tilfeller ført til arrestasjon og fengsling for de angitte. Disse handlingene ble vurdert «svært graverende» av domstolene.¹¹⁰ Det foreligger ingen lignende opplysninger i rettsdokumentene til kvinnene om hva angiveriet deres gikk ut på eller hvor graverende angiveriet ble vurdert. Tidligere studier har vist at kvinnelige angivere, blant annet kvinnene i Rinnanbanden, kunne få lange frihetsstraffer, fra 15-20 års tvangsarbeid og opp til livstid.¹¹¹ Dette viser at kvinnelige angivere kunne bli dømt til lange frihetsstraffer, selv om det ikke var tilfellet i min studie. Det er nærliggende å tenke at kvinnenes angiveri ikke var like alvorlig som det mennene var tiltalt for, og at dette gjorde utslag i at kvinnene i min studie fikk kortere frihetsstraff for angiveri.

Type frihetsstraff

Mennene og kvinnene ble også dømt til forskjellig *type* frihetsstraff – tvangsarbeid og fengselsstraff. 75 prosent, eller 44 av 58 menn som fikk frihetsstraff, ble dømt til tvangsarbeid, mens det samme gjaldt bare for 15 prosent, eller 2 av 13 kvinner.¹¹² Hvilken type frihetsstraff den tiltalte ble dømt til, ser ut til å ha vært avhengig av hvor lang soningstiden skulle være. Riksadvokaten sendte ut en anmodning til statsadvokatene i 1945 om å nedlegge påstand om fengselsstraff og ikke tvangsarbeid, i saker der det var snakk om frihetsstraff under 1 år og 6 måneder.¹¹³ Dette gjaldt også i mitt utvalg. De tiltalte med de laveste frihetsstraffene, fra 5 måneder til 1,3 år, ble dømt til fengsel, mens tiltalte med de lengste frihetsstraffene, fra 1,3 år og opp til 10 år, fikk tvangsarbeid.¹¹⁴ I og med at menn fikk lengre frihetsstraff enn kvinner, er det forståelig at flere menn ble idømt tvangsarbeid.

Hvorfor Riksadvokaten satte akkurat disse rammene, er vanskelig å si. En forklaring kan være økonomiske hensyn til staten og fengselsvesenet. Ved å benytte tvangsarbeid ønsket

---

¹⁰⁸ Berntsen, «Henlagte saker i Kristiansand politidistrikt 1945-51», 212.

¹⁰⁹ Vaale, *Dommen til døden*, 86-91; Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret*, 225.

¹¹⁰ Blant annet: RA LA - Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 564; Kristiansand politikammer: dom anr. 714/45; Haugesund politikammer, Saker, anr. 38/45; Inntrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 391.

¹¹¹ Vaale, *Dommen til døden*, 87-88; Brathagen, «Ledelsen av NS Kvinneorganisasjon for retten: NSK-ledelsen og det rettslige oppgjøret 1945-49», 113.

¹¹² Se vedlegg, tabell 4.1, for samlet oversikt over antallet menn og kvinner som ble idømt tvangsarbeid og fengselsstraff.

¹¹³ Riksadvokatens rundskriv til statsadvokatene i landssviksaker, 21. september 1945.

¹¹⁴ Se vedlegg, graf 4.4-4.5.

myndighetene at de innsatte ga inntekter til leiren og bidro til gjenreisningen av landet.¹¹⁵ Å sette de lengste soningsdommene til tvangsarbeid, ville dermed gi større inntekter enn ved bruk av fengsel. Det er også mulig at datidens kjønnsoppfatning virket inn. Det var flere kvinner enn menn som fikk korte frihetsstraffer. Riksadvokatens anmodning «rammet» derfor flest kvinner. Det kan tenkes at kvinnene ble antatt å være mindre egnet til å gjøre tvangsarbeid enn menn, og at Riksadvokaten la opp til ordningen av den grunn. En slik antagelse finner støtte hos Statistisk Sentralbyrå (SSB). I SSBs statistikk over landssvikoppgjøret, blir det hevdet at «andre faktorer som kjønn, alder og helbredstilstand kan ha spilt en rolle [for om vedkommende ble ilagt tvangsarbeid eller fengsel]». ¹¹⁶ Ingen av kvinnene som ble idømt frihetsstraff i min studie var eldre eller opplyst med helseplager, som styrker antagelsen om at kjønn virket inn.

Det må påpekes at kvinner og menn ble satt til forskjellig type tvangsarbeid. Alle kvinnelige soningsfanger, både de som fikk tvangsarbeid og fengselsstraff, ble sendt til Bredtveit Fengsel og Arbeidshus for Kvinner.¹¹⁷ Tvangsarbeidet for kvinnene var først og fremst i form av innarbeid slik som søm, strikking og veving.¹¹⁸ For mennene var tvangsarbeidet stort sett i form av utearbeid, slik som jordbruk, opprydning, byggearbeid og vei- og skogsarbeid.¹¹⁹ Med unntak av jordbruk, var ikke slikt arbeid regnet som typisk kvinnearbeid på den tiden. Arbeid som krevde fysisk styrke ble sett på som mannlig, mens fingerferdig, raskt og utholdende arbeid, slik som søm, ble sett på som kvinnelig.¹²⁰ At menn og kvinner ble satt til forskjellig tvangsarbeid, viser hvordan datidens kulturelt bestemte syn på kjønn og arbeidsdeling virket inn i straffeutmålingen.

---

¹¹⁵ Falstadsenteret, «Innherad tvangsarbeidsleir».

¹¹⁶ Statistisk Sentralbyrå, *Statistikk over landssvik 1940-1945*, 30.

¹¹⁷ Brathagen, «Oppgjøret med NS-kvinnene», 136.

¹¹⁸ Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret*, 405.

¹¹⁹ Leirene jeg har undersøkt er Trysil-, Skadberg- (også kalt Rogaland tvangsarbeidsleir for landssvikere), Dalane-, og Innherad tvangsarbeidsleir. Se Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret*, 395-409; Dybvig, «Tyskertøs – en konstruert historisk identitet», 128; Johansen og Hjorth, *Innherad Tvangsarbeidsleir 1945-1949*, 12; Falstadsenteret, «Innherad Tvangsarbeidsleir».

¹²⁰ Hasle, «Kjønn i arbeid og familie», 48-50.

Kapittel 5. I skjerpene og formildende retning

I norsk strafferettstradisjon skal straffeutmålingen reflektere ulike forhold og hensyn hos den tiltalte og samfunnet. Domstolene står derfor nokså fritt til å fastsette straff i det enkelte tilfelle, ut fra en vurdering av skjerpene og formildende omstendigheter.¹²¹ De rettslige vurderingene gir slik uttrykk for hvordan rettsmyndighetene så på de mannlige og kvinnelige tiltalte, deres handlinger og graden av klandreverdighet. I dette kapittelet skal jeg sammenligne domstolenes vurderinger av mannlige og kvinnelige tiltalte fra Trysil, Kristiansand, Haugesund og Verdal. Vurderte domstolene menn og kvinner likt?

Momenter i skjerpene retning

Det var flere menn enn kvinner som ble vurdert i skjerpene retning for sine handlinger under okkupasjonen. Deltakelse i våpenkurs eller vaktjeneste var forhold som oftest ble tillagt vekt i skjerpene retning for de mannlige tiltalte. Blant de få kvinnene som ble vurdert i skjerpene retning, forekommer angiveri, tjeneste som frontsøster eller sen innmeldelse oftest som et skjerpene moment. Ellers fremgår det av flere av kvinnenes rettsbøker at det var «intet å formidle/bemerke», mens samme setning ikke forekommer hos noen av mennene. At flere menn ble vurdert i skjerpene retning, har trolig sammenheng med at menn generelt var mer aktive under okkupasjonen og regelmessig var tiltalt for grovere forhold enn kvinnene. Vurderingene fremstår i dette lys som rimelige. Det må imidlertid påpekes at våpenkurs og vaktjeneste, som flere av mennene var vurdert skjerpene for, ikke var åpent for kvinner ut fra datidens kjønnsrollemønster.

Vurdering av den tiltaltes karakter

Et annet interessant funn er at mennene i flere saker ble vurdert for sin karakter, slik som utdannelse, alder og anseelse. Samme vurdering var tilnærmet fraværende i sakene mot kvinner. Kvinnens karakter ble generelt sett svært lite tematisert i rettens vurderinger. Et unntak var tilfellene hvor kvinnene hadde hatt sosial eller seksuell kontakt med fienden. Dette er forhold jeg vil gå nærmere inn på i kapittel 7, i gjennomgangen av saksbehandlingen til de tiltalte.

---

¹²¹ Eskeland, *Strafferett*, 412-425; de Figueiredo, «Et rettferdig oppgjør? Etterkrigsoppgjøret som rettslig og historisk problem», 43.

At alder og utdanning var et skjerpene moment, bygger trolig på et synspunkt om at en tiltalt i «moden alder» eller med utdanning burde ha klart å skille mellom rett og galt. Flere menn ble vurdert i skjerpene retning for sin utdanning, mens samme vurdering var fraværende hos kvinner. Dette har trolig sammenheng med at ingen av kvinnene i min studie var opplyst å ha utdanning. Mer interessant er det at bare én kvinne ble vurdert for sin alder, til tross for at det var mange kvinner i samme «modne alder» som mennene. At flere menn ble vurdert for sin alder, kan vise at retten hadde høyere forventninger til at menn klarte å skille mellom rett og galt, som medførte at menn fikk strengere straffer. Det kan også vise at retten undervurderte kvinnens handlinger og at kvinnene derfor ble mildere straffet.

Flere menn ble også vurdert i skjerpene retning for sin anseelse i samfunnet og ansvar for familien, for eksempel ved formuleringer som: «han var høyt ansett i bygda og respektert i sin krets».¹²² At ingen kvinner ble vurdert for anseelse og familieforhold, kan være fordi kvinner generelt hadde en mindre fremskutt rolle enn menn på den tiden, både i samfunnet og i familien. Det kan også ha sammenheng med tanken om at menn hadde større innflytelse og autoritet som rollemodell i samfunnet enn kvinner, og at menn hadde et særskilt ansvar som familiens overhode. En sak fra Haugesund, hvor en far hadde tillatt sin 15 år gamle sønn å ta utdanning i våpenbruk hos tyskerne, er for så vidt illustrerende; farens handling ble av retten vurdert som «særlig graverende».¹²³ Det er mulig at domstolene, ut fra tanker om mannens fremskutte rolle, hadde høyere forventninger til menns handlinger og valg enn kvinner, og at landssvik og avvikende oppførsel fra menn derfor måtte vurderes strengere. Det kan også være et utslag av at kvinnenes handlinger og valg ble «undervurdert», og at kvinnene ble mildere vurdert i kraft av å være kvinne.

Historiker Ivo de Figueiredo skriver at «det er mye som tyder på at faktorer som alder og betrodd stilling i mange saker ga større utslag for straffen enn hva vedkommende hadde gjort».¹²⁴ Funnene jeg har redegjort for ovenfor er interessante fordi det indikerer at kjønn også var en innvirkende faktor i straffeutmålingen. De ulike rettslige vurderingene belyser betydningen og innvirkning datidens kjønnsforventninger hadde under rettsoppgjøret.

Vurdering av den tiltaltes ideologi

De rettslige vurderingene av menn og kvinner skilte seg også i vurderingen av den tiltaltes ideologiske tilslutning til NS. Flere menn ble vurdert i skjerpene retning for sin ideologiske

---

¹²² RA LA - Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 171; Østerdal politikammer. dom 206.

¹²³ RA LA - Haugesund politikammer, Saker, anr. 382/45.

¹²⁴ de Figueiredo, «Oppgjøret som forsvant».

støtte til NS og okkupasjonsmakten. For eksempel ble en mann i Kristiansand, som hadde vært positivt innstilt til frontkjemper, vurdert i skjerpende retning for «tiltaltes forhold til krigstjeneste i den norske legion og Waffen-SS – selv om dette ikke er straffbart».¹²⁵

Vektlegging av ideologisk tilslutning var ikke tilsvarende til stede i noen saker mot kvinner, til tross for at det er rimelig å tenke at også flere av kvinnene var ideologisk bevisst. Kvinners lojalitet til NS har lenge blitt forklart med påvirkning fra ektemann og familie, heller enn kvinnens eget valg.¹²⁶ Selv om senere forskning har avvist dette og konkludert med at kvinner kunne bli tiltrukket av NS på et selvstendig grunnlag,¹²⁷ er det nærliggende å tenke at en slik «nedvurdering» av kvinnenes ideologiske oppfatning var rådende i tiden under og etter rettsoppgjøret. Det vil i så fall forklare hvorfor kvinners ideologiske forhold til nazismen ikke ble tematisert i skjerpende retning, slik som i mennenes saker. Mine funn indikerer at datidens kjønnsoppfatning virket direkte inn i straffeutmålingen – at kvinners politiske aktivitet ble mildere vurdert fordi de var kvinner, og menns politiske aktivitet ble strengere vurdert fordi de var menn.

Momenter i formildende retning

I kontrast til funnene om rettens vurderinger av skjerpende momenter, var det flest kvinner som ble vurdert i formildende retning. I flere av mennenes rettsdokumenter står det «intet å bemerke» i formildende retning, mens lignende formulering ikke fremgår i sakene mot kvinner. Blant de som ble vurdert i formildende retning, var det imidlertid mange likhetstrekk mellom menn og kvinner. Både menn og kvinner ble vurdert i formildende retning hvis de hadde hatt lav aktivitet eller utvist gode gjerninger for andre nordmenn. Det ble også vist hensyn til både menn og kvinner, dersom den tiltalte var tidligere ustraffet, hadde alvorlig sykdom eller var svært ung eller gammel. Ung alder ble trolig vurdert i formildende retning fordi den tiltalte «trolig ikke hadde forstått rekkevidden av sine handlinger».¹²⁸ Samme resonnement ble brukt i vurderingen av menn og kvinner som var «treg i hukommelse og oppfattelse», eller «gitt inntrykk av å være mindre begavet».¹²⁹ Synspunktet var antakelig at en tiltalt med lav intelligens ikke fullt ut kunne klandres, iallfall ikke i samme mon som en alminnelig utrustet person. Om den tiltalte hadde meldt seg inn i NS, eller for øvrig handlet ut

---

¹²⁵ RA LA - Kristiansand politikammer: dom anr. 705/45.

¹²⁶ Nordberg, «Kvinner og Nasjonal Samling», 1; Dahl m.fl, *Den norske nasjonalsosialismen*, 167; Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret*, 53.

¹²⁷ Nina Nordberg, «Kvinner og Nasjonal samling». Hovedoppgave i sosiologi ved universitetet i Bergen, 1976.

¹²⁸ RA LA - Inntrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 313.

¹²⁹ RA LA - Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 630; Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 151; Bredtveit fengsel: L-dom 118/1947-48.

fra av idealistiske grunner eller «en misforstått verdensoppfatning, pliktfølelse og lydighet», ble også dette vurdert formildende.¹³⁰ Slike hensyn ble gitt til flere menn, og bare én kvinne.

Påvirkning fra andre: Oppvekst og agitasjon

Både menn og kvinner ble vurdert i formildende retning hvis de hadde blitt påvirket av andre til å melde seg inn i NS, riktig nok på litt forskjellig måte. I sakene mot menn, tok retten hensyn til den påvirkningen de hadde blitt utsatt for gjennom oppvekst i nazistisk miljø. Samme vurdering var nærmest fraværende i rettsdokumentene til de kvinnelige tiltalte, med bare ett tilfelle. Hvorfor så få kvinner ble vurdert etter sin oppvekst, er vanskelig å si. Kjersti Brathagen viser i sin studie at NSK-kvinnene ble vurdert i formildende retning «for den påvirkningen miljøet og familieforhold kunne ha hatt for kvinnens politiske valg».¹³¹ Selv om slike vurderinger ikke var til stede i mitt utvalg, viser hennes studie at slike hensyn ikke utelukkende ble tatt overfor menn.

Retten tok også hensyn om kvinnene hadde blitt påvirket av andre, men dette gjaldt først og fremst hvis kvinnen hadde blitt utsatt for agitasjon i voksen alder. Denne vurderingen var til stede i rettsdokumentene til flere kvinner og bare i noen få tilfeller blant de mannlige tiltalte, enda det er nærliggende å tenke at også menn i stor grad ble påvirket til å bli med i NS i voksen alder. Det nærmeste vi kommer en slik påvirkning hos mennene, er den påvirkning av nazistisk tankegods som mennene fikk fra oppveksten, slik jeg har redegjort for i avsnittet ovenfor. En viktig distinksjon her, er at mennene i utvalget etter hva som er opplyst, ble påvirket som barn, mens kvinnene ble påvirket som voksne.

At kvinnene ble vurdert formildende for påvirkningen de ble utsatt for i voksen alder, og ikke mennene, kan vise til samfunnets kjønnsforventninger til både menn og kvinner. Kvinnenes rekruttering til NS har som tidligere nevnt, ofte blitt forklart med at kvinnene utgjorde et «vedheng» til menn eller familie. Denne forklaringsrammen impliserer altså at mennene hadde egen vilje og ideologisk oppfatning, og ikke kvinnene. Det er mulig at rettsvesenet tok utgangspunkt i en slik oppfatning, og at en «undervurdering» av kvinnenes selvstendige politiske valg, førte til at kvinnene oftere ble vurdert i formildende retning for andres agitasjon i voksen alder. Det er også mulig at samfunnet stilte større krav til mennenes

---

¹³⁰ RA LA - Kristiansand politikammer: dom anr. 14/45; Inntrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 315; Haugesund politikammer, Saker, anr. 43/45; Inntrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1339.

¹³¹ Brathagen, «Ledelsen av NS Kvinneorganisasjon for retten: NSK-ledelsen og det rettslige oppgjøret 1945-49», 74.

handlinger og valg, og at mennene ikke ble vurdert i formildende retning for andres påvirkning fordi *mennene* burde ha forutsetninger til å vite bedre.

Disse forskjellene i vurderingen av den tiltaltes politiske tilslutning, synliggjør hvordan de ulike kjønnsforventningene under rettsoppgjøret hadde betydning for sosiale og politiske maktforholdene mellom menn og kvinner, i tråd med Joan Scotts kjønnteori som jeg gjorde rede for i innledningskapittelet.¹³² Menn ble strengere dømt og kvinnene fikk sin politiske tilslutning nedvurdert. Med en slik forklaringsramme lagt til grunn, utfordrer og nyanserer mine funn tidligere forskning. Kjersti Brathagen viser i sin studie at NSK-kvinnenes politiske engasjement ikke ble avskrevet av rettsmyndighetene.¹³³ Forskjellen mellom mine og Brathagens funn indikerer at rettsvesenet hadde ulike forventninger til kvinner i politisk ledende stillinger, som Brathagen undersøkte, og kvinner *uten* øvre politiske lederstilling, som jeg har tatt for meg i denne studien.

---

¹³² Scott, "Gender: A useful Category of Historical Analysis", 1067; Hagemann, *Feminisme og historieskriving*, 30-33.

¹³³ Brathagen, «Ledelsen av NS Kvinneorganisasjon for retten: NSK-ledelsen og det rettslige oppgjøret 1945-49», 118.

Kapittel 6. Lik tiltale, lik straff?

Tidligere kapitler har vist at forskjellene i straffeutmålingen mellom menn og kvinner i mange saker kan forklares med ulike tiltalebeslutninger. I dette kapitlet skal jeg undersøke fire tilfeller hvor menn og kvinner var tiltalt for like eller vesentlig like overtredelser. Innebar lik tiltale, lik straffeutmåling for menn og kvinner?

Først vil jeg ta for meg menn og kvinner som bare var tiltalt for passivt NS-medlemskap (tilfelle 1), deretter menn og kvinner som var tiltalt for lagleder-stilling i NS (tilfelle 2), arbeid for det tyske sikkerhetspolitiet, Sipo (tilfelle 3), og til slutt de som var tiltalt for tjeneste ved fronten (tilfelle 4). Det var flest menn og kvinner som bare var tiltalt for passivt medlemskap i NS, 40 kvinner og 8 menn, fra alle de fire analyseområdene. I de andre tilfellene jeg skal ta for meg, var det bare én mann og én kvinne fra samme område som var tiltalt for det samme. Disse sammenligningene vil ta utgangspunkt i landssviksaker fra Trysil, Kristiansand og Haugesund. I Verdal var det ingen menn og kvinner som var tiltalt for det samme.

Tilfelle 1: Passive NS-medlemmer

I første tilfelle med lik tiltale, var 40 kvinner og 8 menn tiltalt for passivt medlemskap i NS. Straffeutmålingen i medlemskapsakene fulgte i stor grad det samme mønsteret som gjaldt for mindre alvorlige saker, som jeg har gjort rede for i kapittel 1-4, og kan trolig forklares på samme måte. Alle fikk i utgangspunktet forelegg, men i noen tilfeller nektet den tiltalte å godta forelegget og fikk domfellelse i stedet. Samtlige menn og 75 prosent av kvinnene fikk tap av stemmerett og militærtjeneste, mens 25 prosent av kvinnene fikk *bare* tap av stemmerett.

Når det gjelder økonomisk straff, var det prosentvis flere menn som ble straffet. 75 prosent, eller 6 av 8 menn, som var tiltalt for passivt medlemskap, fikk økonomisk straff. Til sammenligning fikk 50 prosent, eller 20 av 40 kvinner, som var tiltalt for passivt medlemskap, økonomisk straff. De fleste av mennene som fikk økonomisk straff var *formuende* (66 pst.), mens de fleste av kvinnene var *uformuende* (80 pst.). Mennene fikk større økonomiske straffer enn kvinnene, med bøter fra 500-1000 kr, mens kvinnene fikk bøter fra 250-500 kr. Disse forskjellene i medlemskapsaker, indikerer at kjønn hadde innvirkning i rettighetstap og økonomisk straff, og at menn ble hardere straffet – slik også hovedtendensen har vært i de foregående kapitlene, kap. 1-4.

Tilfelle 2: Lagledere i NS-særorganisasjon

I et annet tilfelle med lik tiltale, var én mann og én kvinne i Trysil tiltalt for medlemskap i NS og laglederverv i henholdsvis NS Hjelpeorganisasjon (NSH)¹³⁴ og NS Kvinneorganisasjon (NSK).¹³⁵ NSH var en humanitær særorganisasjon som arbeidet for nødlidende, mens NSK var en særorganisasjon for kvinner som hovedsakelig drev praktisk-, sosial- og ideologisk virksomhet for husmødre og kvinner.¹³⁶ Laglederne utgjorde en mellomstilling i NS-organisasjonene, underlagt landsledelsen, fylkesorganisasjonen og kretsførerene, men med ansvar for sin egen lagsstab, herunder rode- og gruppeførere.¹³⁷ Både mannen og kvinnen hadde hatt tillitsvervet fra 1943 og frem til kapitulasjonen. Lagleder-rollen utgjorde hovedtiltalen til mannen og kvinnen. Som tilleggstilltale, var kvinnen også tiltalt for å ha vært sosialleder i NSH Trysil siden 1942, og for å ha deltatt på et møte i herredstinget hvor det ble bevilget 1000 kr til Frontkjemperkontoret. Mannen var også tiltalt for å ha meldt seg til Rikshirden og bevilget 50 kr til Frontkjemperkontoret, på eget initiativ.

Mannen og kvinnen hadde en tilnærmet lik livssituasjon. De var i samme aldersgruppe, han var 51 år og hun var 44 år gammel. Begge var også gift og hadde barn. Kvinnen hadde ett barn å forsørge, mens mannen var opplyst å forsørge hustru, to barn og sine foreldre. Det er viktig å belyse livssituasjonene til de tiltalte fordi det kan ha virket inn i utmålingen av økonomisk straff og i de rettslige vurderingene, jamfør tidligere redegjørelse i kapittel 3 og 5.

Lovgrunnlag og straffeutmåling

Mannen og kvinnen ble dømt etter samme paragrafer i landssvikanordningen. Til tross for likt lovgrunnlag, fikk sakene forskjellig utfall. Kvinnen fikk en domfellelse på herredsretts-nivå i 1945, mens mannen fikk forelegg i 1946. Kvinnen ble dømt til 9 måneder fengsel, med et fratrekk på 104 dager i varetekt. Mannen ble idømt bot og erstatning på til sammen 25.000 kr, og ingen frihetsstraff eller varetekt. Kvinnen ble også fradømt flere rettigheter enn mannen, med tap av stemmerett, militærtjeneste, adgang til offentlig tjeneste, og rett til stilling som krever autorisasjon. Til sammenligning fikk mannen «bare» tap av stemmerett og militærtjeneste. I det følgende vil jeg gå nærmere inn på forskjellene i straffeutmålingen.

---

¹³⁴ RA LA - Østerdal politikammer, Forelegg, Fnr. 678.

¹³⁵ RA LA - Østerdal politikammer, Dommer, Dnr. 22.

¹³⁶ Dahl m.fl., *Norsk Krigsleksikon 1940-45*, 307-308.

¹³⁷ Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppjøret*, 139-141.

Forskjell i alvorlighetsgrad?

At kvinnen fikk domfellelse og fengsel, mens mannen fikk forelegg og økonomisk straff, viser at kvinnen ble strengere dømt enn mannen. Forelegg ble, som nevnt i kapittel 1, vanligvis brukt i mindre alvorlige straffesaker.¹³⁸ Forskjellene i straffeutmålingen kan ha bakgrunn i at kvinnen og mannen hadde utvist forskjellig aktivitetsnivå under okkupasjonen. Kvinnen hadde som tidligere nevnt hatt *to* lederstillinger og medvirket til et større pengebidrag til NS-formål enn mannen. Det var også disse handlingene kvinnen ble vurdert i skjerpene retning for, ifølge rettsboken hennes. I og med at den mannlige tiltalte fikk forelegg, finnes det ingen lignende rettslige vurderinger, men ifølge saksdokumentene til mannen, konkluderte Østerdalen politikammer med at mannen hadde «vært mindre aktiv som partimann. Saken bør formentlig avgjøres ved forelegg». Det er derfor nærliggende å tenke at det var forskjeller i handlingsmønsteret som ga utslag i de forskjellige straffeutmålingene. På en annen side hadde mannen meldt seg inn i Rikshirden og gitt økonomisk bidrag til Frontkjemperkontoret på eget initiativ. Rikshirden var okkupasjonsmaktens halvmilitære organisasjon, som gjennomførte en rekke voldsaksjoner og spilte en viktig rolle i nedkjempingen av motstandsbevegelsen.¹³⁹ Tidligere forskning har vist at våpentjeneste og aksjoner mot egne landsmenn og motstandsbevegelsen ble vurdert skjerpene.¹⁴⁰ Isolert sett kunne dette tilsi at mannen skulle fått en strengere straff enn kvinnen, som «bare» hadde vært sosialleder og arbeidet for kvinner.

Det er mulig at datidens kjønnsorden virket inn i straffeutmålingen og medførte at kvinnen fikk frihetsstraff og ikke mannen. Etter tradisjonell kjønnsbestemt arbeidsdeling, skulle kvinnen ta arbeid i hjemmet og være økonomisk forsørget av mannen.¹⁴¹ At kvinnen, som var gift og hadde barn, var i arbeid og attpåtil hadde *ledende* stillinger i NSK og NSH, brøt dermed med datidens forventning om «kvinnens plass» i samfunnet. I sammenligningen må det også tas høyde for at sakene ble avgjort med ett års mellom; kvinnen ble dømt i oktober 1945, mens mannen fikk forelegg i oktober 1946. Tidligere forskning har vist at rettspraksisen var strengere i oppstarten av rettsoppjøret enn senere.¹⁴² Dette kan ha medført at kvinnen fikk strengere straff enn mannen. Tidsfaktoren kan også ha medvirket at mannen fikk forelegg og ikke domfellelse, jamfør den sterkt utvidede adgangen til å bruke forelegg i

---

¹³⁸ Statistisk Sentralbyrå, *Statistikk over landssvik 1940-1945*, 9; Se Straffeprosessloven av 1. juli 1887 § 287.

¹³⁹ Dahl m.fl., *Norsk Krigsleksikon 1940-45*, 307-308; 171-173; Andenæs, *Det vanskelige oppjøret*, 61-67.

¹⁴⁰ Andenæs, *Det vanskelige oppjøret*, 213-216.

¹⁴¹ Hasle, «Kjønn i arbeid og familie», 56.

¹⁴² Solbrekken, *Landssvikoppjørets hemmelige historie*, 108; Brazier, «"Vi famler så å si i blinde". Rettsoppjøret med frontkjemperne fra Beitstad og Tønsberg 1945-1948», 93-95.

1946,¹⁴³ som jeg gjorde rede for i kapittel 1. Med andre ord er det mulig at tidsfaktoren hadde en større betydning for straffeutmålingen enn kjønn.

Det må også presiseres at den mannlige tiltalte ikke slapp «billig unna», selv om han ikke fikk frihetsstraff. Mannens økonomiske straff på til sammen 25.000 kr, må regnes som en betydelig sum. Denne økonomiske straffen var en samlet straff for både mannen og hans kone, som også var NS-medlem. I korrespondansen til Østerdalen politikammer står det at «en går ut fra at det er mannen som har disposisjonsretten over hele formuen, så det økonomiske ansvaret bør pålegges ham i det vesentlige. Kona kan formentlig slippe med en mindre bot». Dette viser tydelig hvordan kjønn hadde innvirkning i den økonomiske straffeutmålingen, i mannens disfavør, slik jeg også viste i kapittel 3. Samfunnet hadde en forventning av menn som den økonomisk ansvarlige, som gjorde utslag i at mannen fikk en samlet bot for både seg og sin kone. Det er ingen opplysninger om hvorfor den kvinnelige tiltalte ikke fikk økonomisk straff, men det er nærliggende å tenke at retten vurderte at frihetsstraff var en streng nok straffereaksjon i seg selv.

Flere rettighetstap til kvinnen

At kvinnen fikk flere rettighetstap enn mannen, er et annet interessant moment i straffeutmålingen. Dette går mot hovedtendensen i denne studien, som jeg gjorde rede for i kapittel 2. Mer interessant er kanskje *typen* rettighetstap som ble idømt. Kvinnen ble fradømt flere rettigheter som regulerte hennes mulighet til å være yrkesaktiv. Dette fikk ikke mannen. Også her kan datidens kjønnsoppfatning ha virket inn. Tiden rundt rettsoppjøret var midt i den store husmortiden i Norge. Regelen var at gifte kvinner var husmødre, mens ugifte kvinner var yrkesaktive.¹⁴⁴ Det kan tenkes at retten idømte kvinnen disse rettighetstapene for å regulere hennes arbeidsliv, i tråd med datidens kjønnsnorm. Dette vil i så fall vise hvordan kjønnsforskjellene hadde betydning for politiske, sosiale og økonomiske maktforhold mellom menn og kvinner, jamfør Joan W. Scotts kjønnsteori,¹⁴⁵ ved at kvinnen ble hindret egen inntekt og ble mer avhengig av ektemannens forsørgelse.

Forskjellene i rettighetstapene kan også ha sin forklaring i at mannen hadde forsørgeransvar for to barn, hustru og foreldre, mens kvinnen forsørget ett barn sammen med sin ektemann. Det kan tenkes at påtalemyndighetene vurderte det som nødvendig at mannen

---

¹⁴³ Justis- og politidepartementet, *Provisoriske anordninger*, 28; Andenæs, *Det vanskelige oppjøret*, 99; Borge & Vaale, *Grunnlovens største prøve*, 206.

¹⁴⁴ Melby, «Husmortid», 344.

¹⁴⁵ Scott, "Gender: A useful Category of Historical Analysis", 1067.

beholdt adgangen til yrkeslivet fordi han hadde et så stort forsørgeransvar. Uavhengig av om retten tok hensyn til mannens forsørgelse eller ville straffe kvinnens yrkesaktivitet, indikerer forskjellene i rettighetstap at kjønn hadde innvirkning i straffeutmålingen.

Tilfelle 3: Arbeid for Sipo

I et tredje tilfelle med lik tiltale, var en mann og en kvinne i Kristiansand tiltalt for medlemskap i NS og for å ha hatt arbeid for Sipo. Kvinnen hadde vært tolk og kontordame for Sipo i årene 1941-44, og i det siste okkupasjonsåret hadde hun arbeidet som resepsjonist for NS-fylkesorganisasjonen.¹⁴⁶ Mannen hadde vært tolk og i vaktjeneste for Sipo i årene 1940-41. I tillegg var han tiltalt for å ha deltatt som tolk under en arrestasjon, for medlemskap i Hirten og for deltakelse på våpenkurs.¹⁴⁷ De var begge i samme aldersgruppe; mannen var 28 år og kvinnen var 33 år. Mannen var gift og hadde forsørgeransvar for ett barn, mens kvinnen var ugift og uten barn.

Begge ble dømt i førsteinstans, i Kristiansand byrett. Kvinnen ble idømt 7 måneders fengselsstraff og en bot på 2000 kr, mens mannen ble dømt til tvangsarbeid i 2 år og 3 måneder og ingen økonomisk straff. Kvinnen fikk også flere rettighetstap enn mannen. Mannen ble «bare» fradømt stemmerett og rett til militærtjeneste, mens kvinnen fikk tap av adgangen til offentlig tjeneste, stilling som krevde autorisasjon og stilling i selskaper/stiftelser, i tillegg til tap av stemmerett og militærtjeneste.

Kvinnen strengere dømt enn mannen?

Med mannens våpentjeneste for fienden og deltakelse under arrestasjon, kunne man ha forventet at mannen skulle bli strengere dømt enn kvinnen. Det er derfor overraskende at kvinnen, med sitt kontorarbeid, ble idømt flere straffereaksjoner enn mannen. Kvinnen fikk riktig nok kortere frihetsstraff enn mannen, men at kvinnen i tillegg fikk flere rettighetstap og en bot på 2000 kr, til tross for at både mannen og kvinnen var uformuende, er interessant. Disse forskjellene i straffeutmålingen, antyder at kvinnens overtredelse ble vurdert som mer alvorlig enn mannens. Ifølge de rettslige vurderingene, ble imidlertid begge vurdert i skjerpende retning for «alvorlighetsgraden av forbrytelsen». Det er i og for seg også interessant at både mannen og kvinnens handlinger ble vurdert som alvorlig i skjerpende retning, til tross for at de hadde utført svært forskjellige arbeidsoppgaver. I formildende

---

¹⁴⁶ RA LA - Kristiansand politikammer: dom anr. 468/46

¹⁴⁷ RA LA - Kristiansand politikammer: dom anr. 703/45.

retning, ble mannens unge alder og at forbrytelsene skjedde i krigens første år trukket frem. For kvinnen ble hennes lave aktivitet vurdert som formildende.

Det er vanskelig å si hvorfor kvinnen fikk flere straffereaksjoner. Det er mulig at kjønn spilte inn i straffeutmålingen. Som tidligere nevnt var datidens kjønnsnorm at kvinnen skulle være husmor eller ha et yrke hvor hun tjente i hjemmet.¹⁴⁸ At kvinnen utfordret kjønnsrollemønsteret og hadde lønnet arbeid for Sipo, kan dermed ha medvirket til at hun fikk flere straffereaksjoner enn mannen. En annen forklaring kan ligge i at kvinnen og mannen ble domfelt i forskjellig år. Kvinnen ble dømt i 1945, mens mannen ble dømt i 1947. Ifølge saksdokumentene til kvinnen, søkte kvinnen om benådning i 1948 fordi rettspraksisen med bøter til uformuende hadde frafalt siden hun ble dømt. Kvinnen ble riktig nok ikke benådet fordi benådningssøknaden, ifølge saksdokumentene, «var kommet bort i transporten mellom instansene i politi, Erstatningsdirektoratet og Justisdepartementet», men det viser likevel at tidsfaktoren kan ha hatt større utslag enn kjønnsfaktoren, i likhet med hva jeg viste i tilfelle 2.

Det er også mulig at familieforhold og forsørgeransvar spilte inn i utmålingen av økonomisk straff. Mannen hadde forsørgeransvar for hustru og ett barn, mens kvinnen var ugift, bodde hos foreldrene og hadde ingen å forsørge. Slik jeg har vist i kapittel 3, ble forsørgeransvar i flere saker vurdert som formildende i utmålingen av økonomisk straff. Det er derfor mulig at forsørgeransvaret medførte at mannen slapp økonomisk straff og ikke kvinnen. Det må riktig nok opplyses om at retten også tok hensyn til den kvinnelige tiltalte i straffeutmålingen. Ifølge rettsdokumentene var kvinnen opplyst å ha «hevet gasje hos tyskerne og NS» på kr. 14.000. Dette ble ikke inndratt fordi hun var uformuende.

Flere rettighetstap til kvinnen

Et annet interessant funn er at kvinnen ble idømt flere rettighetstap enn mannen, slik det også var i tilfelle 2. Kvinnen fikk hele tre rettighetstap som ikke mannen fikk, og alle rettighetstapene regulerte kvinnens adgang til yrkeslivet. At mannen ikke fikk de samme rettighetstapene, til tross for at begge hadde hatt stilling for samme arbeidsgiver, er interessant. Det er mulig at også dette viser til en direkte innvirkning av kjønn – at retten ville straffe kvinnen for sitt brudd på kjønnsnormen ved å begrense hennes yrkesaktivitet.

Forskjellene i rettighetstap kan også ha opphav i mannens forsørgeransvar, at retten ikke fradømte mannen adgangen til yrkeslivet av hensyn til familiens økonomi, slik jeg beskrev i kapittel 3. Begge disse forklaringene vil uansett vise at kjønn hadde innvirkning; mannen ble

---

¹⁴⁸ Melby, «Husmortid», 348.

mildere dømt fordi han hadde forsørgeransvar, og kvinnen ble dømt strengere fordi hun var yrkesaktiv. På en annen side er det ikke sikkert at kvinnen ble «hardere straffet», selv om hun fikk flere rettighetstap. Gitt datidens kjønnsorden, hvor husmødre var normen, er det ikke sikkert at fradømmelse av yrkesrett til en kvinne ble betraktet som en veldig hard straff.

Tilfelle 4: Tjeneste ved fronten

I et fjerde tilfelle med lik tiltale, var én mann og én kvinne i Haugesund tiltalt for tilnærmet like forhold: NS-medlemskap og tjeneste ved fronten. Kvinnen var tiltalt for tjeneste ved militærlasaretter under det tyske røde kors i ett år – hun var en såkalt «frontsøster».¹⁴⁹ Mannen var tiltalt for fronttjeneste i Tyskland i to uker, medlemskap i NS' kamporganisasjon samt deltakelse på Hirdens våpenkurs.¹⁵⁰ Tidligere forskning har vist at domstolene under rettsoppgjøret likestilte frontsøstrene med menn som hadde tjenestegjort ved fronten.¹⁵¹

Begge sakene ble avgjort etter landssvikanordningen ved domfellelser i førsteinstans i 1946, riktignok ved ulike rettssteder; mannen ble dømt ved Haugesund byrett og kvinnen ved Sunnhordaland herredsrett. Begge ble dømt til tvangsarbeid, men lengden var ikke lik. Mannen ble dømt til i 1 år og 9 måneder, med fratrekk på 75 dager for gjennomført tid i varetektsfengsling, mens kvinnen fikk 1 års tvangsarbeid, uten tid i varetekt. Mannen ble også idømt flere rettighetstap enn kvinnen, med tap av stemmerett, rett til militærtjeneste og rett til å oppnå offentlig tjeneste, mens kvinnen «bare» fikk stemmerettstap. I tillegg ble mannen idømt saksomkostninger og erstatning på til sammen 100 kr, mens kvinnen slapp økonomisk straff.

Mannen strengere dømt enn kvinnen?

At mannen fikk lengre tvangsarbeid, flere rettighetstap og økonomisk straff, viser at retten vurderte mannens overtredelse som mer alvorlig enn kvinnens. Dette til tross for at kvinnen hadde vært i fronten i 1 år, mens mannen hadde vært der i to uker. Begges fronttjeneste ble likevel vurdert skjerpene og særs alvorlig. I formildende retning, ble det tatt hensyn til at kvinnen var tidligere ustraffet, hadde hatt en «ulykkelig oppvekst» og var blitt lurt inn i tjeneste som sykepleier. For mannen ble det tatt hensyn til at han hadde vært passivt medlem fra 1942 og at han hadde «vokst opp i et nazistisk miljø».

---

¹⁴⁹ RA LA - Bredtveit fengsel, L-saker, hnr. L 90.

¹⁵⁰ RA LA - Haugesund politikammer, Saker, anr. 415/45.

¹⁵¹ Brathagen, «Ledelsen av NS Kvinneorganisasjon for retten: NSK-ledelsen og det rettslige oppgjøret 1945-49», 112.

Det er ingen opplysninger i rettsdokumentene til kvinnen som forklarer hvorfor hun slapp økonomisk straff, bare fikk tap av stemmerett og kort frihetsstraff. Begge var uten inntekt og formue, begge var ugift, i lik alder og ingen hadde forsørgeransvar. Selv om begge handling ble vurdert skjerpene, kan det tenkes at kvinnens rolle som sykepleier, med pleie av sårede, selv om dette var for fienden, ble regnet som bedre enn å drive våpentrening for fienden. Det er mulig at denne forskjellen i handlingsmønsteret ga forskjellig straffeutmåling. En annen forklaring kan være at rettspraksis mellom Haugesund byrett og Sunnhordaland herredsrett var ulik. En tidligere studie om oppgjøret mot frontkjemperne, har vist at det forelå ulikheter straffeutmålingen i de lokale oppgjørene.¹⁵² Det er også mulig at datidens kjønnsnorm virket inn – at retten hadde høyere forventninger til mannens handlinger og valg enn kvinnens, og at landssviket og frontkjempertjenesten til mannen dermed måtte slås hardere ned på enn kvinners karakter, slik jeg også viste i kapittel 5.

Lik tiltale, lik straff?

De fire tilfellene jeg har undersøkt i dette kapitlet, viser at straffeutmålingen mellom menn og kvinner varierte, avhengig av om de var tiltalt for passivt medlemskap eller hadde hatt verv eller stillinger for okkupasjonsmakten. Ved passivt medlemskap ble mennene hardere straffet, mens yrkesaktive kvinner i to av tilfellene ble idømt flere og strengere straffereaksjoner enn mennene. Dette til tross for at mennene i flere av tilfellene hadde gjort seg skyldig i grovere overtredelser enn kvinnene. De yrkesaktive kvinnene ble i to av tilfellene idømt rettighetstap som regulerte deres adgang til yrkeslivet, noe ikke mannen fikk. Mine funn indikerer at kjønn hadde en direkte innvirkning på straffeutmålingen – at kvinnene som var yrkesaktive fikk harde straffer fordi de brøt med datidens kjønnsforventning til kvinnen som hjemmeværende. Det er også mulig at tidsfaktoren virket inn i straffeutmålingen, i kvinnes disfavør. Et unntak var ved økonomisk straff, hvor menn i tre av de fire tilfellene ble hardere straffet økonomisk, uavhengig av om mennene hadde vært passive eller hatt en aktiv rolle. Etter min kjennskap, er det bare Kjersti Brathagen som har utført en slik sammenligning av menn og kvinner tidligere, riktig nok med øvre politiske stillinger. Brathagens konklusjon var at det var *handlingsmønsteret og stillingene* de tiltalte hadde under okkupasjonen som påvirket utfallet av saken, mer enn kjønnsfaktoren.¹⁵³ Mine funn utfordrer og nyanserer denne konklusjonen.

---

¹⁵² Brazier, «"Vi famler så å si i blinde". Rettsoppgjøret med frontkjemperne fra Beitstad og Tønsberg 1945-1948», 93-95.

¹⁵³ Brathagen, «Ledelsen av NS Kvinneorganisasjon for retten: NSK-ledelsen og det rettslige oppgjøret 1945-49», 112.

Kapittel 7. Likeverdig behandling?

Under rettsoppgjøret skulle prinsippet om likhet for loven opprettholdes. I det ligger premisset om likeverdig behandling av offentlige myndigheter og domstolene. Ble dette opprettholdt i praksis? Fikk menn og kvinner lik saksbehandling? I dette kapittelet ser jeg nærmere på etterforskningen og rettergangen til de tiltalte. Det er flere aspekter ved saksbehandlingen som kunne vært interessant å undersøke, blant annet bruk av varetekstfengsling, benådning og saksbehandlingstiden. Gitt rammene til denne studien, har jeg valgt å fokusere på hvordan de tiltalte og deres privatliv ble omtalt av politiet og rettsvesenet. Først vil jeg ta for meg saksbehandlingen i Trysil, Haugesund og Verdal. Deretter vil jeg ta for meg saksbehandlingen i Kristiansand. Jeg vil analysere Kristiansand separat fordi omtalen av de tiltalte der skilte seg ut fra de øvrige analyseområdene.

Kjønnsbestemt etterforskning og rettergang?

Saksbehandlingen til kvinnene skilte seg fra mennene når det gjaldt politiets og domstolenes tematisering av sosial omgang med tyske soldater. I flere landssviksaker mot kvinner, ble det viet stor plass i politiets etterforskningsrapporter til å kartlegge om kvinnen hadde hatt kontakt med tyskerne, hva de i så fall hadde gjort sammen, om kontakten var av vennskapelig eller seksuell art, hvor de hadde oppholdt seg og hvor hyppig «omgangen med tyskerne» hadde vært. En sak mot en kvinne i Haugesund tjener som eksempel. Kvinnen hadde ifølge saksdokumentene hatt tyskere hjemme hos seg, og politiet utførte utspørring av den tiltalte og innkalte vitner for å avdekke om tyskerne hadde blitt natten over.¹⁵⁴ Lignende etterforskning var til stede i saksdokumentene til flere kvinner i Haugesund, Trysil og Verdal, men det var flest tilfeller og etterforskningen hadde størst omfang for kvinnene i Verdal og Trysil.

I andre landssviksaker var politirapportene og avhørene gjerne preget av å være korte og overfladiske, mens når det gjaldt kvinnens forhold til tyske soldater, var politirapportene som regel mer utfyllende. At politiet brukte tid og ressurser på en slik etterforskning, kan virke rart. Å forelske seg i fienden var ikke et lovbrudd.¹⁵⁵ Det kunne være at etterforskningen ble gjennomført ut fra etterretningshensyn – at politiet anslo at kvinnenes omgang med tyskerne hadde utgjort en direkte fare for landets sikkerhet. Et slikt motiv er imidlertid ikke tydelig i politiets utspørring i mitt kildemateriale, og det forklarer heller ikke hvorfor politiet var opptatt av om kvinnens forhold til tyskerne var av seksuell art. Ut fra hvordan kvinnenes

---

¹⁵⁴ RA LA - Bredtveit fengsel, L-saker 1946/47, hnr. L 359.

¹⁵⁵ Hauge, «Kvinner, krig og forbudt kjærlighet», 38.

forhold til tyskerne ble tematisert i rettsakene i mitt kildemateriale, virker det heller som om etterforskningen og rettergangen var moralistisk motivert fra myndighetenes side, for å avdekke kvinnenens «unasjonale holdninger». To eksempler fra mitt materiale tjener som eksempel: I en rettssak i Trysil ble kvinnens «legemlige omgang med tyskere mens mannen var i fengsel», trukket frem i domsavsigelsen for å illustrere den tiltaltes «alvorlige karakterbrist og moralske mindreverdighet».¹⁵⁶ I et lignende tilfelle i Verdal, ble en kvinnelig tiltalt vurdert av domstolen i skjerpene retning, for å ha «vist en opptreden uverdige en norsk kvinne ved å omgås tyske soldater».¹⁵⁷ En slik omtale eller tematisering var ikke til stede i noen av saksdokumentene til mennene. Der forhold til tyskerne ble tematisert i saksdokumentene til mannlige tiltalte, var det først og fremst hvis *hustruen* hadde hatt kontakt med tyskerne. I en sak mot en mann i Trysil, ble hustruens oppførsel som «tyskertøs» brukt som argument av lensmannskontoret for å ettergi en rest-bot.¹⁵⁸ I en annen sak fra Trysil, noterte etterforskerne i mannens sakspapirer at hustruen hans hadde forhold til en tyskermann, uten at dette tydelig hadde videre relevans i saken til den tiltalte mannen.¹⁵⁹

At kontakt mellom norske menn og tyskere ikke ble tematisert slik som kvinnene, kan virke rart. Tidligere forskning utført av historiker Terje Pedersen, har vist at et ukjent antall norske menn hadde sosial omgang med okkupantene. «Noen drakk og festet med tyskerne, kjempet i samme fronttjeneste eller tok jobber for tyskerne».¹⁶⁰ Dette vises også i mitt analysemateriale. I en sak mot en kvinne i Verdal, hadde flere vitner berettet om at «siktede og hennes mann ofte hadde besøk fra tyskere» og festet sammen. Til tross for at begge ektefellene angivelig hadde hatt kontakt med tyskerne, var det ifølge rettspapirene til ektemannen og kona, bare kvinnen som fikk spørsmål om forholdet til tyskerne og festingen på gården.¹⁶¹

I bare ett tilfelle ble en manns private, vennskapelige, forhold til tyskerne tematisert av påtale- og rettsmyndighetene. Mannen fra Haugesund var tiltalt for å ha utvist «usedvanlig stor personlig elskverdighet mot sine tyske gjester [på kafeen han eide]».¹⁶² Denne vennlige innstillingen overfor tyskerne ble også vurdert av retten i skjerpene retning. I denne saken var imidlertid mannens vennlighet først og fremst knyttet til han som kafeier, og påtale- og

---

¹⁵⁶ RA LA - Bredtveit fengsel: L-dom 118/1947-48.

¹⁵⁷ RA LA - Inntrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1960.

¹⁵⁸ RA LA - Østerdal politikammer, Forelegg, fnr. 477.

¹⁵⁹ RA LA - Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 218.

¹⁶⁰ Pedersen, *Vi kalte dem tyskertøser*, 158.

¹⁶¹ RA LA - Inntrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1336; Inntrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 314.

¹⁶² RA LA - Haugesund politikammer, Saker, anr. 43/45.

rettsmyndighetene undersøkte om vennligheten hadde vært så stor at han kunne dømmes for økonomisk landssvik for sin kafédrift.

At mennenes forhold til tyskerne ikke ble tematisert utover mistanke om økonomisk landssvik, kan vise at politiet og rettsvesenet så på seksuell fraternisering med fienden som mer verdt etterforskning og ressurser enn vennskapelig forhold. Dette til tross for at både vennskapelig og seksuell omgang med fienden må kunne karakteriseres som «unasjonale» holdninger. Mer interessant er det kanskje at det ifølge historiker Terje Pedersen, ikke ble gitt noen reaksjoner til norske menn som innledet forhold til tyske kvinner som tjenestegjorde i Norge, såkalte «gråmus»,¹⁶³ enda slike forhold forekom i langt mindre omfang enn for tyskerjentene, og sånn sett trolig hadde vært lett å håndheve hvis politi og rettsmyndigheter hadde hatt ønske om det.

Forskjellen mellom saksbehandlingen til menn og kvinner, må sees ut fra datiden kjønnsnorm, og særlig forventningene om hvordan kvinnene skulle oppføre seg. Kvinnene hadde flere seksuelle normer å forholde seg til enn menn. Ifølge kjønns historiker Kari Melby og den danske historikeren Anette Warring, var behandlingen som tyskerjentene fikk i stor grad knyttet til at de var kvinner. Selv om det å forelske seg i fienden ikke var et lovbrudd, hadde de i manges øyne likevel brutt med nasjonal, patriotisk oppførsel og trosset de kjønns moralske normene. Den kvinnelige seksualiteten ble sett på som en nasjonal og maskulin «eiendom», som kvinnene hadde gitt bort til fienden.¹⁶⁴

Aggresjonen mot tyskerkvinnene hadde ikke bare rot i utfordringen av seksuelle normer og kjønnsforventninger. Det var ikke sjelden at disse forholdene resulterte i barn, født utenfor ekteskap. Å få barn utenfor ekteskap var ikke sosialt akseptert på den tiden. Barnet sto som et bevis på at kvinnen ikke lengre var ren i seksuell forstand, og at hun hadde hatt seksuell omgang utenfor ekteskapet.¹⁶⁵ Ifølge Kari Melby utfordret kvinnene kontrollen med reproduksjonen ved å avvise ekteskapet som den regulerende rammen omkring seksualiteten.¹⁶⁶ At barnefaren attpåtil var tysker, gjorde det ikke lettere for kvinnene. Kvinnene hadde dermed gjort seg skyldig i flere «ugjerninger»: utvist løssluppen seksuell atferd, fått barn utenfor det ordnede forholdet i ekteskapet, og hengitt seg følelsesmessig, seksuelt og reproduktivt til en mann som var fienden. Alle disse tre «ugjerningene» utfordret datidens syn på kjønnsroller og den sosiale kontrollen samfunnet hadde for kvinnenes

---

¹⁶³ Pedersen, «Tyskerjenter i Norge: reaksjoner og klippeaksjoner 1940-46», 35.

¹⁶⁴ Ellingsen, Warring & Bjørnsdóttir, *Kvinner, kjærlighet og krig*, 120-124; Melby, «Husmortid», 424; Hauge, «Kvinner, krig og forbudt kjærlighet», 38.

¹⁶⁵ Hauge, «Kvinner, krig og forbudt kjærlighet», 16.

¹⁶⁶ Melby, «Husmortid», 424.

seksualitet. Måten kvinnens seksualitet ble vurdert og kontrollert annerledes enn menn, synliggjør den betydningen sosialt kjønn hadde for de sosiale maktforholdene mellom menn og kvinner, jamfør Joan Scotts kjønnsteori.¹⁶⁷ Kvinnen ble i kraft av datidens kjønnsnorm, tildelt en lavere sosial posisjon i maktforholdet mellom menn og kvinner, som også påvirket saksbehandlingen og straffeutmålingen.

Omtalen av de tiltalte i Kristiansand

Til forskjell fra de øvrige analyseområdene, ble den tiltaltes forhold og/eller omgang med tyskerne, i svært liten grad omtalt av politiet og rettsvesenet i Kristiansand. I én sak ble kvinnens forhold til en tysker tematisert i forhørsretten, og det ble lagt vekt på at hun ikke hadde «fløyet rundt», jf.: «en av de få tyskerpiker som har holdt seg til én bestemt tysker – virker å være kjærlighetsforhold».¹⁶⁸ I en annen sak stilte politiet spørsmål om kvinnens omgangsvenner.¹⁶⁹ Disse sakene ble imidlertid behandlet av Vest-Agder politikammer i Flekkefjord og Bergen politikammer, og skiller seg dermed geografisk ut fra de andre sakene som er behandlet i Kristiansand.

Av sakene som ble behandlet av Kristiansand politikammer, ble det i én sak notert at den kvinnelige tiltalte var forlovet med en tysker – uten at det ble gjort et videre poeng ut av det.¹⁷⁰ Det virker tilsynelatende som om hverken politi eller rettsvesen i Kristiansand brydde seg om å bruke ressurser på rettergang mot tyskerjentene. Det må imidlertid påpekes at politiet i Kristiansand ikke tok videre hensyn til tyskerkvinnene utenom etterforskningen. Tidligere forskning har vist at politiet i Kristiansand i flere tilfeller behandlet tyskerjentene på en dårlig måte i etterkrigstiden, med utstrakt bruk av portforbud, arrestasjoner og lav prioritering av kriminelle hevnaksjoner mot kvinnene.¹⁷¹

Rettsoppgjørets ufortjente ettermæle?

Funnene jeg har referert til i dette kapittelet er ikke unike sett fra et nasjonalt nivå. Nina Nordberg viste i sin hovedfagsoppgave i sosiologi fra 1976, til domsdokumenter fra Bergen politikammer hvor rettsvesenet var særlig opptatt av skilte og ugifte kvinners moralske adferd og førte en nøye utspørring om kvinnes seksuelle forhold til tyskere, uten at disse

---

¹⁶⁷ Scott, "Gender: A useful Category of Historical Analysis", 1067.

¹⁶⁸ RA LA - Vest-Agder politikammer, Flekkefjord: anr. 280.

¹⁶⁹ RA LA - Bergen politikammer: forelegg i eske 41.

¹⁷⁰ RA LA - Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1141/45 (i eske 3); Kristiansand politikammer: dom anr. 1324/45 (i eske 43)

¹⁷¹ Nomeland, «I krig og kjærlighet – tyskerjenter i Agder-fylkene», 146–167.

opplysningene hadde stor verdi for å få bevis for kvinners medlemskap i NS eller om omgangen med tyskere var av sikkerhetsmessig risiko.¹⁷² Senere forskning, blant annet studier gjort av historiker Terje Andreas Pedersen, jurist og professor i retts sosiologi Knut Papendorf, og en offentlig utredning fra 2017, utført av HL-senteret på oppdrag fra Justis- og beredskapsdepartementet, har vist at flere tyskerjenter ble utsatt for ubehagelige og nærmest sexistisk etterforskning fra politiet, med spørsmål om hvor mange ganger de hadde hatt samleie med tyske soldater og hvor mange soldatvenner og -kjærester de hadde hatt.¹⁷³ Mine funn stemmer altså overens med tidligere studier, og viser også at slik «kjønnet etterforskning» ikke bare var til stede i sakene mot tyskerjentene som skulle interneres, men også mot kvinnene som var tiltalt for landssvik og som fikk sin sak behandlet av rettsvesenet.

Funnene fra min og de øvrige andres studier, viser dermed at opinionens følelsesbestemte oppfatning og fordømmelsen av kvinnene som fraterniserte med tyskerne, også var til stede i etterforskningen til politiet og domsavsigelsene til rettsvesenet under rettsoppjøret. At politiet lot seg påvirke av etterkrigstidens fordømmelse av tyskerjentene, er kjent gjennom deres svake håndtering av gatas justis og klippeaksjoner, men at samme fordømmelse av kvinnene også var til stede i domsavsigelsene på rettslig nivå, er interessant og urovekkende. Man kunne ha ventet at nettopp rettsvesenet var en instans som holdt prinsippet om likhet for loven ved hevd. At kvinnenens seksualitet både ble tematisert, men også *vektlagt* av rettsmyndighetene i straffeutmålingen, utfordrer den oppfatningen Johs. Andenæs fremmet, at rettsoppjøret «ble gjennomført på en måte som vi kan være bekjent av»,¹⁷⁴ – en oppfatning som senere generasjoner har slått seg til ro med.¹⁷⁵ Mine og de nevnte andres redegjørelser og funn om kjønnet etterforskning og rettergang mot tyskerjentene uten lovgrunnlag, gir grunn til å revurdere om de tiltaltes behandling og straffeutmåling under rettsoppjøret var i tråd med prinsippet om likhet for loven.

---

¹⁷² Nordberg, «Kvinner og Nasjonal samling», 1-2.

¹⁷³ Pedersen, *Vi kalte dem tyskertøser*, 123; Papendorf, *Siktet som tyskertøs*, 91 ff.; Justis- og beredskapsdepartementet, «Utredning om norske myndigheters behandling av tre utvalgte grupper etter andre verdenskrig», 41.

¹⁷⁴ Andenæs, *Det vanskelige oppjøret*, 285.

¹⁷⁵ Graver, «Rettsoppjøret i Norge etter krigen – tid for et nytt juridisk blikk?». Se også Dahl, «Rettsoppjøret i Norge etter 1945», 353.

Avslutning

I denne studien har jeg undersøkt hvorvidt *kjønn*, forstått som kulturelle og biologiske forventninger og egenskaper ved kvinner og menn, hadde innvirkning på straffeutmålingen og saksbehandlingen til NS-medlemmer under rettsoppjøret. Min analyse har vist at kjønn i stor grad innvirket i rettsoppjøret, både direkte og indirekte.

Kjønn virket *indirekte* ved at straffeutmålingen og saksbehandlingen i stor grad speilet datidens kjønnsorden, hvor menn var yrkesaktive og hadde formue, mens kvinner var husmødre og ble forsørget. Kjønnsordenen virket tydeligst inn i utmålingen av rettighetstap og økonomisk straff. Menn ble blant annet hardest rammet av tap av yrkesrettigheter, som speilet datidens kjønnsdelte yrkesliv hvor flere menn enn kvinner var yrkesaktive. Den samme innvirkningen fremgår i utmålingen av de økonomiske straffene, hvor flere av straffereaksjonene ble bestemt ut fra den tiltaltes formue og yrkesaktivitet. Menn ble også her strengere og hyppigere rammet enn kvinner. Kjønnsordenen virket riktignok ikke alltid ufordelaktig for mennene. Retten tok i flere tilfeller hensyn til at mennene hadde forsørgeransvar overfor hustru og familie, og nedsatte straffene. Slik kan man også si at retten tok mennenes forsørgerbyrde på alvor, av hensyn til mennene, og til kvinnene som var avhengig av forsørgelsen.

Min studie har også vist hvordan at kjønn virket *direkte* inn på rettsoppjøret, gjennom påtalemyndighetene og rettsvesenets ulike kjønnsforventninger til menn og kvinner. Forventningene reflekterte datidens kjønnsorden, og mine funn indikerer at kjønn slik var en gjennomgripende faktor i rettsoppjøret, i straffeutmålingen, de rettslige vurderingene og saksbehandlingen generelt. Synet på kvinnen som mindre egnet til militær- og tvangsarbeid, resulterte i at kvinner ble idømt andre straffereaksjoner enn menn, med færre rettighetstap og annen type frihetsstraff. Kjønnsforventningene viste seg også i rettens vurderinger av skjerpene og formildende omstendigheter, hvor retten hadde høyere forventninger til mennenes politiske valg og rolle som forbilde i samfunn og familie. Samtidig ser det ut til at retten undervurderte, eller nedvurderte, kvinnens selvstendige politiske handlinger.

Selv om påtalemyndighetene og rettsvesenet virker å ha hatt ulike forventninger til menn og kvinner og idømte dem forskjellige straffereaksjoner, kan man ikke etter denne studien konkludere med at ett kjønn *generelt* kom mer fordelaktig ut av rettsoppjøret enn et annet. Hovedtendensen i denne studien er at både menn og kvinner ble hardt straffet under rettsoppjøret, men på forskjellig måte. Menn ble hardere straffet enn kvinnene når det gjaldt *straffereaksjoner*, med generelt flere domfellelser, rettighetstap, største økonomiske straffer

og lengste frihetsstraffer. Dette var i tråd med både tiltalebeslutninger og datidens kjønnsorden, hvor menn hadde formue og yrke.

Min studie indikerer imidlertid at kvinnene ble hardere straffet enn menn hvis de brøt med datidens *kjønnsforventninger*, enten ved å være yrkesaktive eller ved å ha seksuell omgang med tyske soldater. I tilfellene der menn og kvinner hadde tilnærmet like tiltaler, ble kvinnene som hadde vært yrkesaktive og hatt lederstillinger strengere dømt enn mannen med samme tiltale. Kvinnenes brudd med datidens kjønnsorden, hvor normen var at kvinnen var husmødre uten lønnsarbeid, kan bidra til å forklare funnet. Det er også mulig at tidsfaktoren var medvirkende i straffeutmålingen, i kvinnenes uheldige tilfelle. Det vil det kreve mer forskning på kjønns- og tidsfaktoren under rettsoppgjøret, for å kunne gi mer enn en indikasjon. At kvinnenes privatliv ble dømt hardere enn mennenes, gir et annet eksempel på straff ut fra kjønnsforventninger. Kvinnenes forhold til tyske soldater ble etterforsket av politiet og vektlagt i skjerpene retning i flere rettssaker, til tross for manglende lovgrunnlag.

Med disse funnene bidrar min studie til å utfordre den rådende oppfatningen om at rettsvesenet ikke lot seg påvirke av opinionens holdninger til tyskerjentene. Det gir også grunnlag for ny debatt om hvorvidt rettsoppgjøret ble gjennomført etter prinsippet om rettfærdig behandling og likhet for loven for kvinner og menn. Med disse funnene, vil min studie kunne utgjøre et kritisk, revisjonistisk bidrag i forskningsdebatten om rettsoppgjøret.

Epilog: Studiens relevans for undervisning i skolen.

I det følgende skal jeg argumentere for hvordan og hvorfor denne studien er relevant for undervisning i historie på Vg3. Jeg har valgt å fokusere på studiens relevans for undervisning om demokrati, arbeid med historisk empati og kildekritikk. Avslutningsvis skal jeg presentere et undervisningsopplegg hvor jeg konkret viser hvordan studien kan brukes i undervisningen.

Lære om utviklingen av demokratiet i Norge

I kraft av fagfornyelsen og læreplanens nye overordnede del, skal skolen legge til rette for undervisning i tre tverrfaglige temaer: folkehelse og livsmestring, demokrati og medborgerskap, og bærekraftig utvikling. Denne studien vil være relevant for undervisning i demokrati og medborgerskap. I historiefaget handler demokrati og medborgerskap blant annet om å gi elevene en forståelse av demokratiets opprinnelse og utvikling.¹⁷⁶ Ved å undervise om rettsoppgjøret, i overgangen fra et autoritært til et demokratisk styresett, kan elevene lære om utviklingen av det norske demokratiet i moderne tid, hvilke prøvelser demokratiet har stått overfor, og hvordan nasjonen har kommet seg gjennom disse prøvelsene. Med unntak av behandlingen av tyskerjentene, har rettsoppgjøret blitt stående som en demokratisk seier i den norske historien. For at elevene skal kunne forstå den demokratiske utviklingen i Norge, må historieundervisningen belyse både de sidene som gikk bra ved rettsoppgjøret, og de utfordringene som ble aktuelle under rettsoppgjøret, samt hvordan myndighetene løste disse utfordringene. Dette kan gjøre kunnskapen om rettsoppgjøret relevant for nåtiden og fremtiden.

Hvordan rettsoppgjøret utfordret demokratiet

Med den nye læreplanen skal elevene få innsikt i utfordringer og dilemmaer innenfor de tverrfaglige temaene.¹⁷⁷ Når det gjelder undervisning om demokratiets utfordringer og dilemmaer i historiefaget, er det lett å vende blikket mot antidemokratiske regimer, ideer og bevegelser, slik som revolusjonær kommunisme, fascisme og islamisme. Min studie kan bidra til å nyansere en slik undervisning. Gjennom denne studien har jeg vist hvordan grunnleggende demokratiske verdier og prinsipper kan bli utfordret i rettsoppgjør mot egne landssvikere. Jeg har blant annet vist at menn og kvinner ikke alltid ble behandlet likt for like

---

¹⁷⁶ Utdanningsdirektoratet, «Historie. Tverrfaglige temaer».

¹⁷⁷ Utdanningsdirektoratet, «Overordnet del. Tverrfaglige temaer».

tiltaler, og at tyskerjentene ble dømt uten lovgrunnlag. Prinsippet om «likhet for loven» og at ingen skal dømmes uten lov og dom, er grunnleggende i en demokratisk rettsstat. En annen kontrovers var landssvikanordningens tilbakevirkende kraft, noe som stred mot bestemmelsene i Grunnloven. At disse prinsippene og Grunnlovens bestemmelser ikke ble vernet da demokratiet i Norge skulle bygges opp igjen etter krigen, vil være aktuell og relevant kunnskap for elevene. I demokrati og medborgerskap skal elevene «kunne se at demokratiet ikke har vært og ikke er en selvfølge, men en følge av valg mennesker har tatt, tar og vil ta i framtiden». ¹⁷⁸ Ved å undervise om de sidene ved rettsoppgjøret som stred mot demokratiske verdier og prinsipper, kan elevene lære at demokratiet ikke bare blir utfordret av andre, konkurrerende ideologier eller regimer, men at selv et demokratisk styresett kan svikte i å opprettholde rettsprinsipper og menneskerettigheter. En slik kunnskap kan bevisstgjøre elevene om at demokratiske prosesser ikke blir ivaretatt av seg selv. Slik kan elevene bli utfordret til å engasjere seg og aktivt delta i demokratiet.

Demokratiske dilemmaer

I denne studien har jeg vist hvordan de tiltale kunne bli fradømt adgang til samfunnet og deltakelse i demokratiet. Disse straffereaksjonene var ikke i direkte strid med demokratiske verdier og prinsipper, men kan utgjøre en fin inngang til å diskutere og bevisstgjøre elevene om demokratiets grenser. Hvor langt kan en nasjon strekke seg for å dømme landssvikere, og fortsatt handle i tråd med sentrale demokratiske verdier og prinsipper, slik som menneskerettigheter og rettsikkerhet? Og er det riktig å frata noen stemmerett, tap av allmenn tillit, eller utvide straffebestemmelsene for å kunne idømme dødsstraff?

Elevene må også lære at innføringen av disse straffebestemmelsene og kontroversene under rettsoppgjøret ikke var uunngåelige, men ble utført som et resultat av de følelsesmessige forholdene i etterkrigstiden. Dette kan fremme refleksjoner rundt forutsetningene for et demokrati, og hvordan sterke følelser og ønsker om hevn i oppgjøret med egne landssvikere, kan utfordre de demokratiske prosessene i et samfunn. Ved å løfte frem slike diskusjoner og refleksjoner, kan historiefaget virke som et demokratisk dannende fag, i tråd med formålet til faget og demokrati og medborgerskap. ¹⁷⁹

---

¹⁷⁸ Utdanningsdirektoratet, «Historie. Tverrfaglige temaer».

¹⁷⁹ Utdanningsdirektoratet, «Demokrati og medborgerskap».

Overgangsoppgjør i et større perspektiv

Kunnskap om rettsoppgjøret har overføringsverdi for arbeid med andre historiske oppgjør. En rekke av dagens og fortidens konflikter, har blitt og blir løst gjennom forhandlinger og rettsoppgjør. For eksempel Apartheid-oppgjøret i Sør-Afrika, 22. juli-saken og debatten om å ta imot IS-kvinnene og deres barn i Norge. Ved å sette det norske rettsoppgjøret i et større historisk perspektiv med andre konflikthåndteringer, kan kunnskapen om rettsoppgjøret aktualiseres. Elevene kan få innblikk i likheter og ulikheter mellom historiske konflikter, hvilke dilemmaer som var sentrale, og hvordan disse ble løst.

Denne måten å arbeide på er relevant for fremtidens skole gjennom kjerneelementet mennesker i fortid, nåtid og framtid. Kjerneelementene er nytt i historiefaget, og utgjør det viktigste faglige innholdet elevene skal arbeide med i opplæringen.¹⁸⁰ I dette kjerneelementet er det definert noen historiske hovedspørsmål som elevene skal jobbe med. For eksempel hvordan mennesker både har skapt, levd med og løst konflikter, men også klart å leve fredelig. Og hvordan mennesker har blitt definert, hvordan de har definert seg selv, og hvordan de har oppfattet sin plass i verden. Slike spørsmål vil være relevant å arbeide med i undervisning om rettsoppgjøret, og om overgangsoppgjør som et eget fenomen.

Utvikle historisk empati

Denne studien har hovedsakelig basert seg på opplysninger fra landssvikmapper. Gjennom disse kildene har jeg fått innblikk i valgene og handlingene til de landsviktiltalte og påtalemyndighetene, og de konsekvensene rettsoppgjøret hadde for de tiltalte og deres familier. Disse kildene vil være nyttige å bruke i undervisningen. I historie på Vg3, skal elevene blant annet «utforske menneskers handlingsrom og valgmuligheter i konfliktsituasjoner og vurdere konsekvenser av valgene de har tatt», og «utforske en historisk person og diskutere hans eller hennes tenkning, handlingsrom og valg i lys av samtiden han eller hun levde i». Landssvikarkivet er fylt med saksmapper til både kjente og ukjente historiske personer. Ved å undersøke rettsdokumentene til disse personene, kan elevene få en forståelse for de handlingene og utfordringene som individene sto i. Hvis disse kildene brukes og diskuteres i undervisningen, kan elevene utvikle historisk empati. Denne ferdigheten er aktuell gjennom kjerneelementet historisk empati, sammenhenger og perspektiver. Elevene skal «kunne forstå menneskers utfordringer og handlinger i fortiden. Samtidig skal de også forstå at den historiske utviklingen ikke var forutbestemt, men et resultat av menneskers valg

---

¹⁸⁰ Utdanningsdirektoratet. «Historie. Kjerneelementer».

og prioriteringer».¹⁸¹ Landssvikarkivet kan også bidra med innblikk i helt andre perspektiver, holdninger og verdensoppfatninger, enn hva elevene kanskje er vant med til vanlig. Hvis disse forskjellene diskuteres i klasserommet, kan det skape en forståelse for forskjeller mellom ideologier og ståsted, og gi elevene et bedre grunnlag i møte med antidemokratiske strømninger.

Kildekritikk og ulike fremstillinger av rettsoppgjøret

Gjennom dette prosjektet har jeg undersøkt ulike kilder til rettsoppgjøret, slik som personlige og offentlige brev, styringsdokumenter og materiale fra landssvikarkivet. Flere av kildene ga ulike fremstillinger og perspektiver på rettsoppgjøret, alt etter som hvilket ståsted forfatteren hadde: påtalemyndighet, tiltalt, eller som en del av befolkningen. Disse kildene vil være relevant å bruke i undervisningen for å øve på kildekritikk. Ifølge den nye læreplanen, skal elevene blant annet kunne «sammenligne ulike framstillinger av en hendelse og reflektere over at historiske framstillinger preges av opphavspersonens ståsted og kontekst».

Å arbeide med ulike fremstillinger, er også relevant for å vurdere nåtidens oppfatning av rettsoppgjøret og for å utvikle elevenes historiebevissthet. Rettsoppgjøret har lenge blitt fremstilt som en demokratisk suksess i norsk historie. Er denne oppfatningen fortsatt rådende? Og hvordan påvirker det samfunnet, hvilken oppfatning som blir presentert? Disse spørsmålene kobler seg til læreplanens mål, hvor elevene skal reflektere over «hvordan fortolkninger av fortiden er preget av nåtidsforståelse og forventninger til fremtiden», og «hvordan fortiden brukes av ulike aktører og drøfte hensikten med denne historiebruken».

Undervisningsopplegg om rettsoppgjøret

I denne epilogen har jeg argumentert for hvordan undervisning om rettsoppgjøret kan gi elevene opplæring i demokratiets utfordringer og dilemmaer, utvikle elevenes historiske empati, og gi øvelse i kildekritikk og arbeid med ulike fremstillinger. I det følgende skal jeg vise hvordan dette kan kombineres i et undervisningsopplegg for historie på Vg3. Jeg har latt meg inspirere av Sam Wineburg, Adam Friedman og Tina Heafner, med bruk av utforskende historie for å aktivt engasjere elevene i læringsprosessen, heller enn å pugge.¹⁸²

Gjennom tre økter skal elevene på ulike måter arbeide med påstanden: *Rettsoppgjøret hadde følger for demokratiet og samfunnsdeltakelsen i etterkrigstiden*. For å få utbytte av

---

¹⁸¹ Utdanningsdirektoratet. «Historie. Kjerneelementer».

¹⁸² Wineburg, *Why Learn History (When It's Already on Your Phone)*, 81-92; Friedman & Heafner, “You think for me, so I don't have to”, 200.

undervisningsopplegget, er det en fordel om elevene allerede har kunnskap om hva et demokrati er og om okkupasjonsstyret i Norge under krigen. Opplegget er skissert for tre økter à 90 minutter, men det kan også gjennomføres som en del av et større prosjekt.

Aktuelle kompetansemål i historie, Vg3 (fra fagfornyelsen):

- utforske menneskers handlingsrom og valgmuligheter i konfliktsituasjoner og vurdere konsekvenser av valgene de har tatt
- gjøre rede for tanker og ideologier som har ligget til grunn for politiske omveltninger fra opplysningstiden til i dag og vurdere betydningen av disse for menneskers muligheter til demokratisk deltakelse
- utforske fortiden ved å formulere problemstillinger, finne, vurdere og bruke ulikt materiale og presentere egne slutninger

Økt 1 à 90 minutter. Fokuspunkt: Kildekritikk og fremstillinger av rettsoppgjøret

Mål for timen:

- Bruke kildekritikk og granske kilder fra rettsoppgjøret
- Øve på å lese/tolke kilder med ulike fremstillinger

I de første 45 minuttene skal elevene bli introdusert for kilder fra rettsoppgjøret og kildekritisk metode. Læreren går gjennom et debattinnlegg fra rettsoppgjøret sammen med elevene, og løfter frem noen kildekritiske spørsmål: Hva sier kilden? Hva er fakta, hva er meninger og tolkninger? Hva er kildens opphav og kontekst? Jeg har lagt opp til modellering i oppstarten for å støtte elevenes læring og sikre at de er bedre rustet til å utøve kildekritikk på egenhånd.¹⁸³ De neste 45 minuttene skal elevene øve på kildekritikk i grupper. Elevene får tildelt to kilder fra rettsoppgjøret: en domsavsigelse fra rettsmyndighetene og en søknad om benådning fra en tiltalt. Elevene skal i samarbeid granske kildene og vurdere hva vi kan lære om gjennomføringen av rettsoppgjøret ut fra disse kildene. Mot slutten av økten styrer læreren en felles oppsummering: hva vet vi om gjennomføringen av rettsoppgjøret? Hva må vi vite mer om? Jeg har lagt opp til en slik konsolidering for å sikre elevenes læringsutbytte, jamfør Kirsti Klettes forskning om god undervisning.¹⁸⁴

---

¹⁸³ Havekes m.fl., "Active Historical Thinking", 53-56; Pickles, "How can students' use of historical evidence be enhanced?", 50; Monte-Sano, de La Paz & Felton, *Reading, Thinking, and Writing about History*, 16; Klette, «Hva vet vi om god undervisning?», 190.

¹⁸⁴ Klette, «Hva vet vi om god undervisning?», 180-181.

Økt 2 à 90 minutter. Fokuspunkt: Historisk empati og følgene av rettsoppgjøret

Mål for timen:

- Selvstendig granske og vurdere ulike kilder fra rettsoppgjøret
- Undersøke konsekvensene rettsoppgjøret hadde for de tiltalte

Hele økten er viet til gruppearbeid. Jeg har valgt å legge opp til gruppearbeid ut fra en sosiokulturell tilnærming til læring, hvor elevene lærer gjennom samarbeid og samtale med andre.¹⁸⁵ Hver gruppe får tildelt hver sin type landssviktiltalt: økonomisk landssviker, leder i NS, angiver, tyskerjente og passivt NS-medlem. Elevene skal i samarbeid undersøke hvilke følger rettsoppgjøret hadde for de tiltalte, og finne minimum to argument *for*, og to argumenter *mot* påstanden om at rettsoppgjøret hadde følger for demokratiet og samfunnsdeltakelsen. I arbeidet får elevene tilgang til ulike kilder hvor de må bruke kildekritikk: landssvikmapper, debattinnlegg i aviser, fotografier, statistikk over landssvikoppgjøret og litteratur/artikler om oppgjøret. Lærer går rundt til elevgruppene for å hjelpe og støtte. Elevene gjør seg klar til å presentere sine funn i neste økt.

Økt 3 à 90 minutter. Fokuspunkt: Demokratiets utfordringer

Mål for timen:

- Lære om konsekvensene rettsoppgjøret hadde for de tiltalte
- Reflektere og diskutere hva som utfordrer et demokrati

I de første 40-45 minuttene blir noen elevgrupper trukket ut til å presentere sin tiltalegruppe, samt argumentere for og mot påstanden om at rettsoppgjøret hadde følger for demokratiet og samfunnsdeltakelsen. De neste 40-45 minuttene styrer læreren en plenumsdiskusjon hvor argumentene fra hver gruppe blir løftet frem og diskutert. For å heve diskusjonen og gjøre refleksjonsdelen mer meningsfull, kan læreren stille spørsmål om hvilke grenser et demokrati har, og hvilke utfordringer elevene mener kan oppstå i fredsoppgjør. Elevene må til slutt innta en selvstendig stilling til påstanden. For å samle trådene fra de tre øktene, kan læreren avslutte med å utfordre elevene til å reflektere over hva de har lært de siste øktene, og hva man kan få ut av å studere rettsoppgjøret. Å sette av tid til en slik metakognisjon er viktig for å sikre elevenes læringsutbytte.¹⁸⁶

---

¹⁸⁵ Säljö, *Læring: En introduksjon til perspektiver og metaforer*, 113.

¹⁸⁶ Lee, "Putting Principles into Practice: Understanding History", 32ff.; Klette, «Hva vet vi om god undervisning?», 180-181; Engh, *Tilpasset opplæring og elevvurdering*, 164.

Kilder

Riksarkivet i Oslo, Landssvikarkivet

Utvalgte NS-medlemmer fra Trysil NS-krets:

Notodden politikammer, Saker, anr. 996/45

Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 350

Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 437

Østerdal politikammer, Forelegg, fnr. 565

Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 366

Østerdal politikammer, Dommer, Dnr. 32

Bredtveit fengsel: L-dom 118/1947-48

Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 305

Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 564

Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 433

Østerdal politikammer, Forelegg, fnr. 739

Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 630

Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 218

Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 507

Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 391

Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 648

Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 151

Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 534

Østerdal politikammer, Forelegg, fnr. 477

Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 576

Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 426

Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 498

Østerdal politikammer, Dommer, Dnr. 26

Østerdal politikammer, Dommer, Dnr. 22

Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 435

Østerdal politikammer. dom 206

Østerdal politikammer, Forelegg, Fnr. 385

Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 277

Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 589

Hamar politikammer, Forelegg, fnr. 649

Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 556
Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 171
Østerdal politikammer, Forelegg, fnr. 678
Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 594/Henlagte saker, boksnr. 13
Østerdal politikammer, Dommer, dnr. 205
Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 423
Østerdal politikammer, Dommer, Dnr. 29
Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 389
Østerdal politikammer, Forlegg, Fnr. 376
Østerdal politikammer, Forelegg, fnr. 359

Utvalgte NS-medlemmer fra Kristiansand NS-krets:

Vest-Agder politikammer, Flekkefjord: anr. 280
Bredtveit fengsel: L-dom 136/1946-47
Kristiansand politikammer: dom anr. 372/45
Kristiansand politikammer: henlagt sak anr. 773/45 (i eske 5)
Kristiansand politikammer: dom anr. 703/45
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1260/45 (i eske 4)
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1141/45 (i eske 3)
Kristiansand politikammer: dom anr. 295/45 (i eske 26)
Kristiansand politikammer: dom anr. 99/45 (i eske 27)
Kristiansand politikammer: dom anr. 1258/45 (i eske 29)
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1318/45 (i eske 5)
Kristiansand politikammer: dom anr. 2/45 (i eske 37 og 38)
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1263/45 (i eske 5)
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 250/45 (i eske 5)
Kristiansand politikammer: dom anr. 1324/45 (i eske 43)
Kristiansand politikammer: dom anr. 219/45
Kristiansand politikammer: dom anr. 468/46
Kristiansand politikammer: dom anr. 92/45
Kristiansand politikammer: dom anr. 130/45 (i eske 52)
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 496/45 (i eske 6)
Drammen politikammer: anr. 1456
Kristiansand politikammer: dom anr. 40/45

Kristiansand politikammer: forelegg anr. 595/45 (i eske 6)
Kristiansand politikammer: dom anr. 982/45 (i eske 61)
Oslo politikammer: dom 2640
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1335/45 (i eske 10)
Kristiansand politikammer: dom anr. 714/45
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1366/45 (i eske 10)
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1172/45 (i eske 10)
Kristiansand politikammer: påtaleunntatelse anr. 62/46 (i eske 3)
Kristiansand politikammer: dom anr. 109/45
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1290/45 (i eske 16)
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 606/45 (i eske 16)
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1196/45 (i eske 16)
Bergen politikammer: forelegg i eske 41
Kristiansand politikammer: dom anr. 705/45
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1209/45 (i eske 19)
Kristiansand politikammer: dom anr. 14/45
Kristiansand politikammer: forelegg anr. 1210/45 (i eske 20)
Kristiansand politikammer: henlagt sak anr. 636/45 (i eske 56)

Utvalgte NS-medlemmer fra Haugesund NS-krets:

Haugesund politikammer, Saker, anr. 410/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 138/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 715/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 195/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 30/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 14/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 151/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 396/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 415/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 21/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 712/45
Bredtveit fengsel, L-saker 1946/47, hnr. L 359
Haugesund politikammer, Saker, anr. 557/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 382/45

Haugesund politikammer, Saker, anr. 238/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 38/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 523/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 22/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 499/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 498/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 72/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 466/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 180/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 508/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 425/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 356/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 424/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 502/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 43/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 518/45
Rogaland og Stavanger politikammer, Saker, anr. 1163
Haugesund politikammer, Saker, anr. 69/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 463/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 146/46
Oslo politikammer, Dommer, dnr. 4148
Haugesund politikammer, Saker, anr. 152/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 422/45
Bredtveit fengsel, L-saker, hnr. L 90
Haugesund politikammer, Saker, anr. 106/45
Haugesund politikammer, Saker, anr. 207/46

Utvalgte NS-medlemmer fra Verdal NS-krets:

Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1784
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1124
Trondheim og Strinda politikammer, Dommer, Dnr. 21
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1470
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 236/Økonomiske saker, Anr. 30
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 315

Vestoppland politikammer, Forelegg, Fnr. 1426
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1349
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1350
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1324
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1345
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1343
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 485
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1322
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1333
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1334
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1342
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 667
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1673
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1339
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1338
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1398
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 313
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1337
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 314
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1336
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 300
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1123
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1485
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1960
Innrøndelag politikammer, Økonomiske saker, Anr. 29
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 391
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1332
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 194
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1176
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1486
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 939
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1501
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 1116
Innrøndelag politikammer, Politiske saker, Anr. 745

Offentlige dokumenter.

- Justis- og politidepartementet. «Tvangsarbeid som straff. Innstilling fra Tvangsarbeidsutvalget av 29 juni 1945». Utarbeidet av Johs. Andenæs og Konrad Bjøralt, Oslo, 19. juli 1945.
- Ot. prp. nr. 92. (1945-46). *Om lov om straff og økonomisk ansvar for landssvikere (Landssvikloven)*. Oslo: Justis- og politidepartementet
- Riksadvokatens brev til Justisdepartementet av 25. november 1947 om begrensning av landssvikoppgjøret.
- Riksadvokatens rundskriv til statsadvokatene i landssviksaker, 21. september 1945.
- Rundskriv L. nr 46 fra Riksadvokaten, 29. oktober 1945.
- Straffeprosessloven. (1887). Lov om Rettergangsmaaden i Straffesager (LOV-1887-07-01-5)

Litteraturliste

- Andenæs, Johs. *Det vanskelige oppgjøret. Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. 2. utgave, 3. opplag. Oslo: Tanum-Norli, 1998.
- Bentsen, Morten. «Henleggelse under rettsoppgjøret i Norge. Eksemplene Kristiansand og Helgeland politidistrikt». Upublisert hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2004.
- Berntsen, Morten. «Henlagte saker i Kristiansand politidistrikt 1945-51». I *Et rettfærdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*, redigert av Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen, 191-221. Oslo: Pax, 2004.
- Blom, Ida og Sølvi Sogner (red.). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: fra vikingtid til 2000-årsskiftet*. 2. utgave. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 2005.
- Borge, Baard Herman og Lars-Erik Vaale. *Grunnlovens største prøve. Rettsoppgjøret etter 1945*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2018.
- Borge, Baard Herman. «Svar til Knut Engelskjøn om NS-barn». *Historisk tidsskrift* 93, nr. 3 (2014): 474–485.
- Brathagen, Kjersti. «Ledelsen av NS Kvinneorganisasjon for retten: NSK-ledelsen og det rettslige oppgjøret 1945-49». Upublisert hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2004.
- Brathagen, Kjersti. «Oppgjøret med NS-kvinnene». I *Et rettfærdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*, redigert av Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen, 136-159. Oslo: Pax, 2004.

- Bratholm, Anders. «Johs. Andenæs 70 år. Tale 7. september 1982 ved overrekkelse av festskriftet "Lov og frihet"». *Lov og Rett* 21, nr. 9 (1982): 467-469.
- Brazier, Eirik. «"Vi famler så å si i blinde": Rettsoppgjøret med frontkjemperne fra Beitstad og Tønsberg: 1945-1948». Upublisert hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo. 2002.
- Brazier, Eirik. «Tjeneste for fienden med våpen i hånd». I *Et rettfærdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*, redigert av Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen, 118-135. Oslo: Pax, 2004.
- Bue, Svein. «Det økonomiske oppgjøret». I *Et rettfærdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*, redigert av Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen, 160-192. Oslo: Pax, 2004.
- Dahl, Hans Fredrik m.fl. *Norsk krigsleksikon 1940-45*. Oslo: Cappelen, 1995.
- Dahl, Hans Fredrik, Bernt Hagtvet og Guri Hjeltnes. *Den norske nasjonalsosialismen: Nasjonal Samling 1933-1945 i tekst og bilder*. Oslo: Pax, 1999.
- Dahl, Hans Fredrik. «Innledning. Oppgjøret som rystet Norge». I *Et rettfærdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*, redigert av Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen, 9-29. Oslo: Pax, 2004.
- Dahl, Hans Fredrik. «Rettsoppgjøret i Norge etter 1945». I *Danske tilstander – norske tilstander. Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940-45*, redigert av Hans Fredrik Dahl, Hans Kirchhoff, Joachim Lund og Lars-Erik Vaale, 347-365. Oslo: Press, 2010.
- Dahl, Hans Fredrik. *En kort historie om rettsoppgjøret etter krigen*. Oslo: Pax, 2018.
- Dahl, Ottar. «Kvinnehistorie. Kategorihistorie eller samfunnshistorie». *Historisk tidsskrift*, nr. 3 (1985): 262-274.
- Danielsen, Hilde. «Husmor og lønsarbeidar 1940-1960». *Arbeiderhistorie*, (2001): 27-41.
- de Figueiredo, Ivo. «Et rettfærdig oppgjør? Etterkrigsoppgjøret som rettslig og historisk problem». I *Et rettfærdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*, redigert av Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen, 30-51. Oslo: Pax, 2004.
- de Figueiredo, Ivo. «Oppgjøret som forsvant», *Dagbladet*. Publisert 8.2.2001.
<https://www.dagbladet.no/kultur/oppgjoret-som-forsvant/65687856>
- Dybvig, Kjersti. «Tyskertøs – en konstruert historisk identitet». *Stavangeren* 25, nr. 2-3 (2015): 122–136.
- Eckhoff, Torstein. *Rettskildelære*. 5. utgave, redigert av Jan E. Helgesen. Oslo: Universitetsforlaget, 2001.

- Ellingsen, Dag, Anette Warring og Inga Dóra Björnsdóttir. *Kvinner, kjærlighet og krig*. Oslo: Cappelens Forlag, 1995.
- Elster, Ellen. «Kamp mot kvinnelig verneplikt», Kvinnehistorie.no. Lest 26.3.2020.
<https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-4670>
- Engh, Roar. *Tilpasset opplæring og elevvurdering. Vurdering for læring i skolen. På vei mot en bærekraftig vurderingskultur*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2011.
- Erichsen, Bodil Christine. «Kvinnefrigjøring eller opprustning?», Agenda magasin. Lest 26.3.2020. <https://agendamagasin.no/artikler/kvinnefrigjoring-eller-opprustning/>
- Eskeland, Ståle. *Strafferett*, 4. utgave. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2015.
- Espeli, Harald. «Det økonomiske forholdet mellom Tyskland og Norge 1940-45». I *Danske tilstander – norske tilstander. Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940-45*, redigert av Hans Fredrik Dahl, Hans Kirchhoff, Joachim Lund og Lars-Erik Vaale, 135-166. Oslo: Press, 2010.
- Falstadsenteret. «Innherad tvangsarbeidsleir». Lest 5.2.2020.
<https://falstadsenteret.no/historie/innherad-tvangsarbeidsleir/>
- Friedman, Adam M. og Tina L. Heafner. “‘You think for me, so I don’t have to.’ The Effect of a Technology-Enhanced, Inquiry Learning Environment on Student Learning in 11th-Grade United States History”. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education* 7, nr. 3 (2007): 199-216. Hentet fra: <https://citejournal.org/volume-7/issue-3-07/social-studies/you-think-for-me-so-i-dont-have-to-the-effect-of-a-technology-enhanced-inquiry-learning-environment-on-student-learning-in-11th-grade-united-states-histor/>
- Graver, Hans Petter. «Rettsoppjøret i Norge etter krigen – tid for et nytt juridisk blikk?». *Lov og Rett* 54, nr. 2 (2015): 65–86.
- Hagemann, Gro. *Feminisme og historieskriving. Inntrykk fra en reise*. Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
- Hagen, Ingerid. *Oppgjørets time. Om landssvikoppjørets skygger*. Oslo: Spartacus, 2014.
- Hasle, Kari Aslaug. «Kjønn i arbeid og familie». *Arbeiderhistorie*, (2001): 42-61.
- Hauge, Karoline. «Kvinner, krig og forbudt kjærlighet. En studie av hvordan tyskerjentene i Hedmark ble behandlet i tiden like etter frigjøringen». Upublisert masteroppgave i historie. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. 2016.
- Havekes, Harry, Arnoud Aardema og Jan De Vries. “Active Historical Thinking: Designing learning activities to stimulate domain-specific thinking.” *Teaching History* 139 (2010): 52-59. Hentet fra: <http://www.jstor.org/stable/43260748>

- Johansen, Oskar, and Ingeborg Hjorth. «Innherad Tvangsarbeidsleir 1945-1949: Utstilling ved Falstadsenteret våren 2009». *Falstadsenterets Skriftserie*, nr. 2 (2009). Hentet fra: https://falstadsenteret.no/wp-content/uploads/skriftserie_02.pdf
- Justis- og beredskapsdepartementet. «Utredning om norske myndigheters behandling av tre utvalgte grupper etter andre verdenskrig». Utarbeidet av Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret), på oppdrag for Justis- og beredskapsdepartementet, 2017. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/utredning-om-norske-myndigheters-behandling-av-tre-grupper-etter-andre-verdenskrig/id2557615/>
- Justis- og politidepartementet. *Om landssvikoppgjøret*. Gjøvik: Mariendal, 1962.
- Justis- og politidepartementet. *Provisoriske anordninger vedk. landssvik m. v. Bodø*: 1945.
- Klette, Kirsti. «Hva vet vi om god undervisning? Rapport fra klasseromsforskningen». I *Praktisk pedagogisk utdanning: En antologi*, redigert av Rune Johan Krumsvik og Roger Säljö, 173-200. Bergen: Fagbokforlaget, 2013.
- Kocka, Jürgen. “The Uses of Comparative History”. I *Societies Made Up of History*, redigert av Ragnar Björk og Karl Molin, 197-209. Stockholm: Akademitryck AB, 1996.
- Kolsrud, Ole. «Landssvikarkivet». *Arkivmagasinet*, nr. 3 (2009): 7-8.
- Larsen, Eirinn. «Kvinne- og kjønnshistoriens fortellinger». I *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970*, redigert av Jan Heiret, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg, 148-175. Oslo: Pax Forlag, 2013.
- Lee, Peter. “Putting Principles into Practice: Understanding History”. I *How Students Learn: History, Mathematics, and Science in the Classroom*, redigert av M. Suzanne Donovan og John D. Bransford, 29-78. Washington: National Academies Press, 2005.
- Melby, Kari. «Husmortid». I *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 3. utgave, redigert av Gro Hagemann m.fl., 327-431. Oslo: Cappelen Damm Akademiske, 2020.
- Monte-Sano, Chauncey, Susan de la Paz og Mark Felton. *Reading, Thinking, and Writing about History*. New York: Teachers College Press, 2014.
- Nomeland, Terje. «I krig og kjærlighet – tyskerjenter i Agder-fylkene». *HEIMEN – Lokal og regional historie* 51, nr. 2 (2014): 146–167.
- Nordberg, Nina Munter. «Kvinner og Nasjonal Samling. En studie av kvinnelig rekruttering til NS i Bergen». Upublisert hovedfagsoppgave i sosiologi. Universitetet i Bergen. 1976.
- Papendorf, Knut. *Siktet som tyskertøs. Rettsoppgjøret i videre forstand*. Oslo: Novus forlag, 2015.
- Pedersen, Terje Andreas. «Tyskerjenter i Norge: reaksjoner og klippeaksjoner 1940-46». Upublisert masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2006.

- Pedersen, Terje Andreas. *Vi kalte dem tyskertøser*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2012.
- Pickles, Elisabeth. "How can students' use of historical evidence be enhanced? A research study of the role of knowledge in Year 8 to Year 13 students' interpretations of historical sources". *Teaching History*, 139 (2010): 41-51. Hentet fra: <http://www.jstor.org/stable/43260747>
- Ruge, Mari Holmboe. «Kvinner og militær verneplikt», *Kvinnehistorie.no*. Lest 26.3.2020. <https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-4677>
- Scott, Joan W. "Gender: A Useful Category of Historical Analysis." *The American Historical Review* 91, nr. 5 (1986): 1053-1075. Hentet fra: <https://www.jstor.org/stable/1864376>
- Seemann, Anika. "Citizen Outcasts – the Penalty of 'Loss of Civil Rights' During the Norwegian Treason Trials, 1945-1953." *Scandinavian Journal of History* (2019). Hentet fra: <https://doi.org/10.1080/03468755.2019.1620327>
- Solbrekken, Ingeborg. *Landssvikoppgjørets hemmelige historie*. Oslo: Tanum, 2015.
- Solem, Erik. *Landssvikanordningen: Prov. Anordn. Av 15. Desbr. 1944 Med Tillegg*. Oslo: Tanum, 1945.
- Stang, Emil. *Rettergangsmåten i straffesaker*. Oslo: Tanum, 1941.
- Statistisk Sentralbyrå. *Statistikk over landssvik 1940-1945*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå, 1954.
- Säljö, Roger. *Læring: En introduksjon til perspektiver og metaforer*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2016.
- Thingsrud, Leif. «Innholdet i landssviksakene. Mange tynne mapper, få tykke». *Arkivmagasinet*, nr. 3 (2009): 12-14.
- Utdanningsdirektoratet. «Demokrati og medborgerskap». Lest 20.4.2020. <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/prinsipper-for-laring-utvikling-og-danning/tverrfaglige-temaer/demokrati-og-medborgerskap/>
- Utdanningsdirektoratet. «Historie. Kjerneelementer». Lest 20.4.2020. <https://www.udir.no/lk20/his01-03/om-faget/kjerneelementer>
- Utdanningsdirektoratet. «Historie. Tverrfaglige temaer». Lest 20.4.2020. <https://www.udir.no/lk20/his01-03/om-faget/tverrfaglige-temaer>
- Utdanningsdirektoratet. «Overordnet del. Tverrfaglige temaer». Lest 20.4.2020. <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/prinsipper-for-laring-utvikling-og-danning/tverrfaglige-temaer/>
- Vaale, Lars-Erik. *Dommen til døden: Dødsstraffen i Norge 1945-50*. Oslo: Pax, 2004.
- Wineburg, Sam. *Why Learn History (When It's Already on Your Phone)*. Chicago: University of Chicago Press, 2018.

Vedlegg

Tabell 1.1. Samlet oversikt over utfallet av landssviksakene i de utvalgte områdene (Trysil, Kristiansand, Haugesund og Verdal)

Type utfall	Kvinner	Menn	Sum
Domfellelse	17	54	71
Forelegg	61	22	83
Henleggelse	0	3	3
Påtaleunntatelse	0	1	1
Ikke opplyst	2	0	2
Sum	80	80	160

Tabell 1.2. Utfallet av landssviksakene i Trysil.

Type utfall	Kvinner	Menn	Sum
Domfellelse	5	13	18
Forelegg	15	7	22
Henleggelse	0	0	0
Påtaleunntatelse	0	0	0
Ikke opplyst	0	0	0
Sum	20	20	40

Tabell 1.3. Utfallet av landssviksakene i Kristiansand.

Type utfall	Kvinner	Menn	Sum
Domfellelse	5	14	19
Forelegg	15	3	18
Henleggelse	0	2	2
Påtaleunntatelse	0	1	1
Ikke opplyst	0	0	0
Sum	20	20	40

Tabell 1.4. Utfallet av landssviksakene i Haugesund.

Type utfall	Kvinner	Menn	Sum
Domfellelse	6	15	21
Forelegg	13	4	17
Henleggelse	0	1	1
Påtaleunntatelse	0	0	0
Ikke opplyst	1	0	1
Sum	20	20	40

Tabell 1.5. Utfallet av landssviksakene i Verdal.

Type utfall	Kvinner	Menn	Sum
Domfellelse	1	12	13
Forelegg	18	8	36
Henleggelse	0	0	0
Påtaleunntatelse	0	0	0
Ikke opplyst	1	0	1
Sum	20	20	40

Tabell 2.1. Samlet oversikt over rettighetstap i de utvalgte områdene.

Type rettighetstap jf. landssvikanordningens § 10	Kvinne	Mann	Sum
Stemmerett (nr. 1)	15	0	15
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2)	54	37	91
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), offentlig tjeneste som den skyldige innehar (nr. 3)	4	8	12
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4)	0	8	8
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	1	1
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5)	4	1	5
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	2	2
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	3	3
Stemmerett (nr. 1), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	1	0	1
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	6	6
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), tap av ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 7), retten til å oppnå ledende stilling	0	1	1

eller lønt eller ulønt tillitsvern i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)			
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), offentlig tjeneste som den skyldige innehar (nr. 3), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsvern i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	3	3
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), offentlig tjeneste som den skyldige innehar (nr. 3), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), tap av ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsvern i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 7), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsvern i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	2	2
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), offentlig tjeneste som den skyldige innehar (nr. 3), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), tap av rett til å drive annen selvstendig ervervsvirksomhet av slik art som blir bestemt i dommen (nr. 6), tap av ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsvern i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 7), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsvern i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	2	2
Tap av allmenn tillit (nr. 1-9)	0	1	1
Henlagt sak	0	3	3
Påtaleunntatelse	0	1	1
Ikke opplyst	2	0	2
Ikke relevant ¹⁸⁷	0	1	1
Sum	80	80	160

¹⁸⁷ I én sak i Haugesund døde den tiltalte under rettsoppgjøret og straffesaken omhandlet bare fordelingen av dødsboet til den tiltalte. Rettighetstap var derfor ikke relevant i denne saken, jf. RA LA - Haugesund politikammer, Saker, anr. 138/45.

Tabell 2.2. Rettighetstap i Trysil.

Type rettighetstap jf. landssvikanordningens § 10	Kvinne	Mann	Sum
Stemmerett (nr. 1)	9	0	9
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2)	7	15	22
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), offentlig tjeneste som den skyldige innehar (nr. 3)	0	2	2
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4)	0	1	1
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5)	4	1	5
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), tap av rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	1	1
Sum	20	20	40

Tabell 2.3. Rettighetstap i Kristiansand.

Type rettighetstap jf. landssvikanordningens § 10	Kvinne	Mann	Sum
Stemmerett (nr. 1)	1	0	1
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2)	17	5	22
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), offentlig tjeneste som den skyldige innehar (nr. 3)	1	2	3
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4)	0	1	1
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	3	3
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), offentlig tjeneste som den skyldige innehar (nr. 3), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	3	3
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	1	0	1
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	2	2
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), offentlig tjeneste som den skyldige innehar (nr. 3), adgangen til å	0	1	1

oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), Tap av ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 7), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)			
Påtaleunntatelse	0	1	1
Henlagt sak	0	2	2
Sum	20	20	40

Tabell 2.4. Rettighetstap i Haugesund.

Type rettighetstap jf. landssvikanordningens § 10	Kvinne	Mann	Sum
Stemmerett (nr. 1)	4	0	4
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2)	12	4	16
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), offentlig tjeneste som den skyldige innehar (nr. 3)	3	1	4
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4)	0	3	3
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), offentlig tjeneste som den skyldige innehar (nr. 3), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), tap av rett til å drive annen selvstendig ervervsvirksomhet av slik art som blir bestemt i dommen (nr. 6), Tap av ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 7), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	2	2
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	1	1
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	3	3
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), offentlig tjeneste som den skyldige innehar (nr. 3), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon (nr. 5), Tap av ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 7), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	1	1

Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	1	1
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), Tap av ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 7), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	1	1
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4), retten til å oppnå ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger (nr. 8)	0	1	1
Ikke opplyst	1	0	1
Ikke relevant ¹⁸⁸	0	1	1
Henlagt sak	0	1	1
Sum	20	20	40

Tabell 2.5. Rettighetstap i Verdal.

Type rettighetstap jf. landssvikanordningens § 10	Kvinne	Mann	Sum
Stemmerett (nr. 1)	1	0	1
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2)	18	13	31
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), offentlig tjeneste som den skyldige innehar (nr. 3)	0	3	3
Stemmerett (nr. 1), rett til militærtjeneste (nr. 2), adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4)	0	3	3
Tap av allmenn tillit (nr. 1-9)	0	1	1
Ikke opplyst	1	0	1
Sum	20	20	40

¹⁸⁸ I én sak i Haugesund døde den tiltalte under rettsoppgjøret og straffesaken omhandlet bare fordelingen av dødsboet til den tiltalte. Rettighetstap var derfor ikke relevant i denne saken, jf. RA LA - Haugesund politikammer, Saker, anr. 138/45.

Tabell 3.1. Samlet oversikt over økonomisk straff i de utvalgte områdene.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Ingen økonomisk straff	32	29	61
Bot	32	10	42
Erstatning	0	1	1
Erstatning - Bot	4	5	9
Erstatning - Bot - Saksomkostninger - Inndragning	1	1	2
Inndragning	2	8	10
Inndragning - Saksomkostninger	0	5	5
Inndragning - Bot	1	0	1
Inndragning - Saksomkostninger - Erstatning	0	4	4
Saksomkostninger	3	6	9
Saksomkostninger - Erstatning	0	3	3
Saksomkostninger - Bot	1	2	3
Saksomkostninger - Bot - Erstatning	2	2	4
Henlagt sak	0	3	3
Påtaleunntatelse	0	1	1
Ikke opplyst økonomisk straff	2	0	2
Sum	80	80	160

Tabell 3.2. Økonomisk straff i Trysil.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Ingen økonomisk straff	16	11	27
Bot	3	3	6
Erstatning - Bot	1	2	3
Inndragning	0	2	2
Saksomkostninger - Bot - Erstatning	0	2	2
Sum	20	20	40

Tabell 3.2a. Økonomisk straff til formuende i Trysil.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Ingen økonomisk straff	0	1	1
Bot	0	3	3
Erstatning - Bot	1	2	3
Inndragning	0	1	1
Saksomkostninger - Bot - Erstatning	0	2	2
Formue er ikke opplyst	3	0	3
Sum	4	9	13

Tabell 3.2b. Økonomisk straff til uformuende i Trysil.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Ingen økonomisk straff	14	10	24
Bot	2	0	2
Inndragning	0	1	1
Sum	16	11	27

Tabell 3.3. Økonomisk straff i Kristiansand.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Ingen økonomisk straff	2	8	10
Bot	15	2	17
Saksomkostninger	1	0	1
Inndragning	1	5	6
Inndragning - Saksomkostninger	0	1	1
Inndragning - Bot	1	0	1
Inndragning - Saksomkostninger - Erstatning	0	1	1
Henlagt sak	0	2	2
Påtaleunntatelse	0	1	1
Sum	20	20	40

Tabell 3.3a. Økonomisk straff til formuende i Kristiansand.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Ingen økonomisk straff	0	1	1
Saksomkostninger	1	0	1
Inndragning	0	1	1
Inndragning - Saksomkostninger	0	1	1
Inndragning - Saksomkostninger - Erstatning	0	1	1
Henlagt sak	0	2	2
Påtaleunntatelse	0	1	1
Sum	1	7	8

Tabell 3.3b. Økonomisk straff til uformuende i Kristiansand.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Ingen økonomisk straff	2	7	9
Bot	15	2	17
Inndragning	1	4	5
Inndragning - Bot	1	0	1
Sum	19	13	32

Tabell 3.4. Økonomisk straff i Haugesund.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Ingen økonomisk straff	9	7	16
Bot	5	2	7
Erstatning - Bot	3	1	4
Erstatning - Bot - Saksomkostninger - Inndragning	1	0	1
Inndragning	1	1	2
Inndragning - Saksomkostninger	0	3	3
Inndragning - Saksomkostninger - Erstatning	0	3	3
Saksomkostninger	0	1	1
Saksomkostninger - Erstatning	0	1	1
Ikke opplyst	1	0	1
Henlagt sak	0	1	1
Sum	20	20	40

Tabell 3.4a. Økonomisk straff til formuende i Haugesund.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Ingen økonomisk straff	1	0	1
Bot	3	0	3
Erstatning - Bot	3	1	4
Erstatning - Bot - Saksomkostninger - Inndragning	1	0	1
Inndragning	0	1	1
Inndragning - Saksomkostninger	0	3	3
Inndragning - Saksomkostninger - Erstatning	0	3	3
Saksomkostninger	0	1	1
Saksomkostninger - Erstatning	0	1	1
Formue er ikke opplyst	1	0	1
Henlagt sak	0	1	1
Sum	9	11	20

Tabell 3.4b. Økonomisk straff til uformuende i Haugesund.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Ingen økonomisk straff	8	7	15
Bot	2	2	4
Inndragning	1	0	1
Sum	11	9	20

Tabell 3.5. Økonomisk straff i Verdal.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Ingen økonomisk straff	7	4	11
Bot	10	4	14
Erstatning	0	1	1
Erstatning - Bot	1	2	3
Erstatning - Bot - Saksomkostninger - Inndragning	0	1	1
Inndragning - Saksomkostninger	0	1	1
Saksomkostninger	0	4	4
Saksomkostninger - Erstatning	0	2	2
Saksomkostninger - Bot	0	1	1
Saksomkostninger - Bot - Erstatning	1	0	1
Ikke opplyst	1	0	1
Sum	20	20	40

Tabell 3.5a. Økonomisk straff til formuende i Verdal.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Bot	0	1	1
Erstatning - Bot	2	2	4
Erstatning - Bot - Inndragning - Saksomkostninger	0	1	1
Erstatning	0	1	1
Saksomkostninger	0	1	1
Saksomkostninger - Erstatning	0	2	2
Saksomkostninger - Bot	0	1	1
Formue er ikke opplyst	1	0	1
Sum	3	9	12

Tabell 3.5b. Økonomisk straff til uformuende i Verdal.

Type økonomisk straff	Kvinner	Menn	Sum
Ingen økonomisk straff	7	4	11
Bot	10	2	12
Inndragning - Saksomkostninger	0	1	1
Saksomkostninger	0	3	3
Saksomkostninger - Bot	0	1	1
Sum	17	11	28

Tabell 4.1. Samlet oversikt over frihetsstraff i de utvalgte områdene.

Type frihetsstraff	Kvinner	Menn	Sum
Fengsel	11	14	25
Tvangsarbeid	2	44	46
Ingen frihetsstraff	65	17	82
Henleggelse	0	3	3
Påtaleunntatelse	0	1	1
Ikke relevant ¹⁸⁹	0	1	1
Ikke opplyst	2	0	2
Sum	80	80	160

Tabell 4.2. Fengselsstraff i de utvalgte områdene.

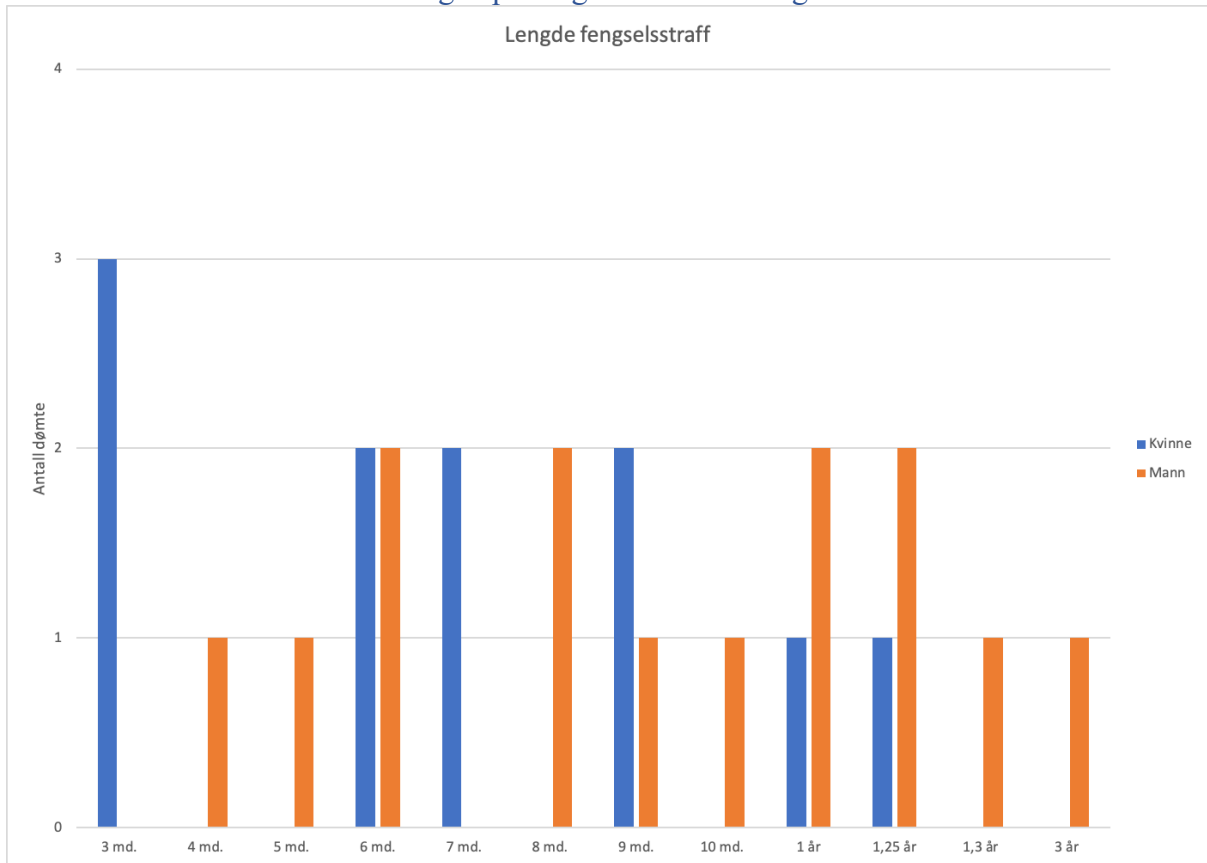
Geografisk område	Kvinner	Menn	Sum
Trysil	4	3	7
Kristiansand	4	4	8
Haugesund	3	1	4
Verdal	0	6	6
Sum	11	14	25

Tabell 4.3. Tvangsarbeid i de utvalgte områdene.

Geografisk område	Kvinner	Menn	Sum
Trysil	1	11	12
Kristiansand	0	10	10
Haugesund	1	14	15
Verdal	0	9	9
Sum	2	44	46

¹⁸⁹ I én sak i Haugesund døde den tiltalte under rettsoppkjøret og straffesaken omhandlet bare fordelingen av dødsboet til den tiltalte. Frihetsstraff var derfor ikke relevant i denne saken, jf. RA LA - Haugesund politikammer, Saker, anr. 138/45.

Graf 4.4. Samlet oversikt over lengde på fengselsstraff i utvalget.

Graf 4.5. Samlet oversikt over lengde på tvangsarbeid i utvalget.

